

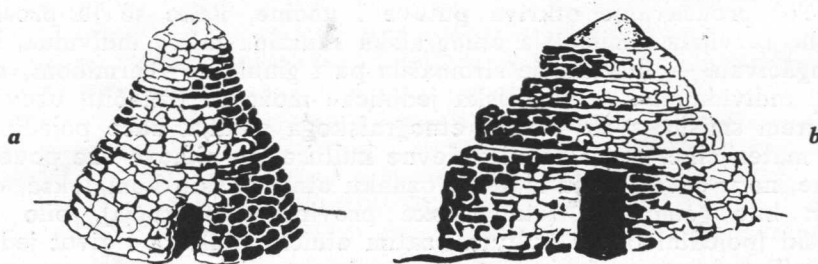

DR. MILOVAN GAVAZZI: KULTURNA ANALIZA ETNOGRAFIJE HRVATA

Svaki se odabrani etnološki individuum može upoznavati i proučavati u tri pravca: deskriptivno, komparativno i genetički. Dok deskriptivno prikazivanje vodi samo do upoznavanja činjenica, same etnografske sadržine, njezinih pojedinosti i prema prilikama područja rasprostranjenosti ovoga ili onoga pojava, a komparativni studij provodi poređenje odabranoga etnografskog individua s analognim pojavama drugdje i iz te komparacije može da izvodi etnološke zaključke, dotle genetičko proučavanje otkriva puteve i načine, kako se (u prošlosti) stvarala, razvijala i mijenjala etnografska sadržina takva individua, kako se obogaćivala — ili kako je siromašila pa i ginula. — Terminom »etnografski individuum«, »etnografska jedinica« može se označiti, uzevši ga u najširem smislu, svaki objekt etnografskoga studija, pače pojedinačna dobra materijalne, socijalne ili duševne kulture, pa njihove uže povezane skupine, no u prvom redu služi za oznaku etnografskih kompleksa, ograničenih bilo geografski (etnografske provincije, područja), bilo čisto etnološki (pojedini tipovi kultura), zatim etnički (kultura i život jednoga naroda ili pače samo izvjesnoga zaokruženog dijela naroda) pa jezično a na posljetku i rasno (kultura jedne ili druge rase kao cjeline). Mogu dakle biti različni momenti, prema kojima se obuhvata pojedini etnografski individuum; on može jednom biti velika opsega, drugi put usko ograničen, no svagda po nekom ili po više od navedenih kriterija determiniran.

Takav su jedan etnografski individuum i Hrvati. Glavna je determinanta toga individua etničko-nacionalni momenat: svijest Hrvata o pripadnosti svih njih jednom istom individualitetu hrvatskoga imena. Uz ovu determinantu pristupa ih još nekoliko uzgrednih: za najveći dio Hrvata momenat vjerski (osim Hrvata muslimana i ostalih slabije zastupanih konfesija), pa donekle i momenat etnografsko-kulturni, jer ih vežu u užu zajednicu i neki specijalni etnografski elementi. Ostala obilježja, koja su im svima zajednička, još su manje specifična hrvatska (jezik, koji jedan dio Hrvata veže sa Srbima; pismo, koje ih najveći dio veže sa Slovencima — koliko pismo uopće odlučuje kao etnografski momenat). A kako su Hrvati, uzeti kao cjelina, sve od svoega doseljenja ovamo na jug živjeli s jedne strane u nekoliko područja različitih kulturnih sfera i kulturnih utjecaja, zatim u nekoliko upravo bitno različitih geografskih i prirodnih milieua, pa napokon izmiješali se i apsorbirali na cijelom zauzetom području i nekoliko donekle različitih etničkih grupa starosjedilaca, davnih stanovnika naših krajeva prije doseljenja, nije ni opća etnografska slika Hrvata jednolična. Ili drugim riječima: s t r u k-

tura etnografije Hrvata je složena, pače u mnogočemu znatno komplicirana. Mnogi od elemenata iz stranih nehrvatskih kulturnih sfera doista su takvi još i danas i takvima ih osjeća djelomice i sam narod. Ali jedan ih je dio već tako usko srastao s bićem Hrvata, da se od te srži ne da odvojiti, i sam ih narod osjeća kao sasvim svoje narodne hrvatske. Oni su potpuno etnografski asimilirani i moraju se danas, kada su mnogima već stoljeća protekla, otkada su zašli u život ili kulturu Hrvata, tretirati kao hrvatski, i ako nauka nalazi njihove izvore izvan samoga najstarijeg kulturnog inventara naših pradjedova. Pače, treba istaći, da je cio niz takvih od drugud primljenih elemenata ovako etnografski asimiliranih u novoj sredini daleko preživio svoje nekadašnje izvorne nosioce i njihovu kulturu kao cjelinu (isp. tako na pr. pojedinačne elemente rimske — o njima dalje). Zadatak je analize etnografije Hrvata, da sve njezine elemente objasni prema njihovu postanju, starini ili provenijenciji pa da je kao rezultat prikaže genetički. Cilj je ovom ogledu, da to učini u krupnim crtama, prikazavši markantnije kulturne slojeve, koje utvrđuje rečena analiza, s njihovim pojedinim značajnijim elementima. Tim je ujedno prikazana u ogledu struktura etnografije Hrvata, prema mogućnosti, koliku dosadašnji njezin studij pruža.

1. Kamene okrugle građevine s nepravom „kupolom“ — iz Dalmacije (b) i južne Italije (a).

Ostavljajući za sada po strani one iskonske davne, za Hrvate najstarije dosežne kulturne elemente i tradicije, što su ih baštinili još u svojoj pradomovini živeći u zajednici s ostalim Praslavenima, pa ih onda sobom donijeli ovamo u novu domaju, dakle u ovome slučaju praslavenske, dotično prahrvatske, zaslužuju pažnju i oni kulturni elementi, koji su se staložili i upleli u narodnom životu i kulturi Hrvata ovdje na jugu počevši od najstarijih vremena njihova doseljivanja do danas.

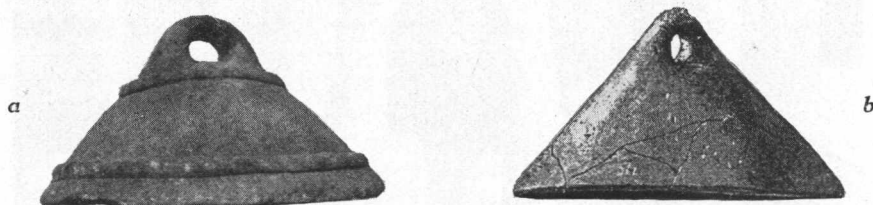
Među vremenski najdublje, najstarije slojeve pripada — osim samoga sloja prahrvatskoga — skup elemenata, koje su stari Hrvati za doseljenja zatekli u kulturi stanovnika starosjedilaca nove postojbine na jugu (ili bolje u kulturnim provincijama — jer ih je po svemu sudeći bilo nekoliko donekle različna kulturnog sastava). Tko su svakom pojedinom od njih bili u to vrijeme nosioci, koji stari balkanski ili susjedni narod ili etnička skupina, danas se jedva da već određivati, za neke tek s manje ili više opravdanosti nagađati. Može se tek odrediti, da su tu na području nove postojbine u onim vremenima (dotično još u starijima) opstojali određeni etnografski elementi, za koje je najpodesniji općeni naziv paleobal-

¹ a) prema Iveković Č.: Bunje, čemeri i poljarice (Zbornik kralja Tomislava, Zagreb-1926.), tab. XIII. — b) prema Byhan A.: Überlebsel bei den Sarden (Festschrift zum 25-jährigen Bestehen des Hamburg. Museums für Völkerkunde, Hamburg 1928. str. 261.). — Crtež Z. Sertić.

k a n s k i. Od njih se mogu, i ako su istovremeni s njima i jednako rasijani kojekuda po potonjim hrvatskim krajevima, razlučiti tek elementi rimski, markantniji i istaknutiji kao takvi radi pripadnosti dominantnoj i svagdje dobro vidnoj kulturnoj sferi Rima.

Sami elementi paleobalkanski pokazuju se kao priprostiji, primitivniji, pripadni inferiornijim — ako se smije upotrebiti taj izraz — etnografskim slojevima ovih područja, a razumljivo je, da će to biti u prvom redu objekti materijalne kulture, koji se naročito s pomoću prehistorije Balkana i susjednih zemalja mogu određivati.

Tom sloju paleobalkanskih elemenata pripada na pr. osobit tip malih građevina od kamena: b u n j e, p o l j a r i c e, k u ć i c e ili ć e m e r i. Ima ih naročito po Dalmaciji, ali analognih i drugdje u kršu. Značajka im je, da su građene od nevezana kamena i to tako, da se na glavni donji zid nastavljaju sve uže konstruirani prsteni, tvoreći neku stožastu kupolu (t. zv. nepravu kupolu) pa na vrhu otvor zatvoren obično većim kamenom (v. sl. 1.). Služe za skloništa pastira, za spremišta, ali su negda čini se služile i siromašnijim ljudima za stanovanje. Da sežu doista u rečenu davnu kulturnu epohu Balkana, u tom su suglasna mišljenja njihovih proučavača; odaje to ne samo njihova vrlo prosta konstrukcija, koja sjeća na analogne primitivne tipove drugdje, već i na jednako primitivne analogne

2. Pekve — iz 19. stolj. iz Podravine (a) i iz naluz brončanoga doba u Bosni kod Ripča (b).

forme u unutrašnjosti Balkana, od šiblja, lišća, busena i srodne biljne građe građene, no još većma na gotovo posve iste k a m e n e ovakve građevine kojegdje rasijane po zemljama oko Sredozemnoga mora (na pr. na Sardiniji, na Pirenejskom i Apeninskom poluotoku pa uz sjevernu afričku obalu), koje drugim dokaznim putem potvrđuju, da su to sve — pa i naše b u n j e, davno zajedničko m e d i t e r a n s k o kulturno dobro, kao i drugi neki elementi jednoga dijela hrvatskog etnografskog područja. — Drži se s mnogo razloga, da je paleobalkansko i osobito k a m e n j e, koje se još u Bosni i Hercegovini nalazi na prostim ognjištima za prislanjanje glavnja (p r i j e k l a d i), u kućama, gdje nema gvozdених prijeklada (v. dalje) — i pripisuju se ilirskom ili iliro-keltskom kulturnom sloju.

Između ostalih etnografskih predmeta, koji sa područja etnografije Hrvata pripadaju izvorno ovom kulturnom sloju neka bude napomenuta i dobro poznata, negda upravo u svih Hrvata upotrebljavana posuda za pečenje: p e k v a (v r š n i k, p o k l j u k a, c r i j e p n j a, č r i p n j a, p o k r i v a č a i dr., danas već djelomice izašla iz upotrebe — v. sl. 2a). Ona je izvorno (a i danas najvećim dijelom) od zemlje, rjeđe gvozdена, a

¹⁾ a) iz zbirke Hrv. Etnografskog muzeja u Zagrebu — b) iz Truhelka Č.: Kulturne prilike u Bosni i Herc. u prehistoričko doba (Glasnik zem. muz. u Bosni i Herc. XXVI. — Sarajevo, 1914), tab. V.

ulomci su takvih zemljanih posuda nađeni u prehistorijskim nalazištima (na Balkanu na pr. iz Ripča kod Bihaća iz brončanog doba) — znak, da je to davni, iz prehistorijskih vremena tradicijom održani i po tome dakako paleobalkanski predmet. Nisu manje zanimljive ni paralele između nekih današnjih metalnih nakita u bosansko-hercegovačkih Hrvata s analognima iz prehistorijskih nalaza istih zemalja, napose nakitâ s nizovima privjesaka (oko vrata, čela, naušnice), u obliku manjih limenih pločica, redovno osobitim alatom probitih.

I za ličke (ličko-dalmatinske) poznate kape se drži, da imaju svoje prave prethodnike još u brončanom doba u oblicima pokrivala glave, kakvi su nađeni na pr. među iskopinama toga doba u Kompolju u samoj Lici, a doista su po stožastoj formi i nizu privjesaka oko ruba blizu rečenim kapama.

3. Tetovirane žene iz Bosne (okolica Bihaća).¹

Skupu paleobalkanskih elemenata pripada bez sumnje i jedan drugi zanimljiv pojav u nekim krajevima (Bosna). To je tradicija tetoviranja, napose žena, koje se mogu naći (na pr. u bihaćkom kraju, oko Kraljeve Sutjeske i drugdje) redovno išarane po rukama ili prsima različnim elementarnim znakovima ili geometrijskim uzorcima (sl. 3 — krst, zvjezdice, »sunce« s trcima i t. d. — apliciraju se na koži ubodima i obično s pomoću praška baruta). Zna se iz historijskih izvora, da su se upravo neka ilirska resp. tračka plemena ovih strana Balkana isticala u starini svojom išaranom (tetoviranom) kožom — pa se s pravom pomišlja, da je rečeno današnje tetoviranje tradicija održana preko asimiliranih

¹ Prema fotografiji u Hrv. Etnografskom muzeju u Zagrebu.

ilirskih ili tračkih elemenata Balkana, jer nema putokaza, da bi se moglo tražiti podrijetlo njezino gdje drugdje.

S punim se pravom mogu pribrojiti skupu paleobalkanskih elemenata i osobiti, također vrlo živo još održani elementi pučke muzike u jednoga dijela Hrvata. Dobro poznato »ojkanje« (Dalmatinaca, Ličana i dr.), ali i pjevanje u osobitim, našem muzičkom uhu neobičnim »primitivnim« tonalitetima dotično intervalima (u Istri, na otocima i djelomice u Dalmaciji i primorskom zaleđu) — nema analogije nigdje u ostalih Slavena pa ni ostalih naroda, s kojima su dolazili u dodir (osim na samu Balkanu i možda gdje u njegovoj blizini). Ta činjenica pa arhaičnost pjesama i tonaliteta upućuju najprije na izvor u davnih stanovnika rečenih zemalja.

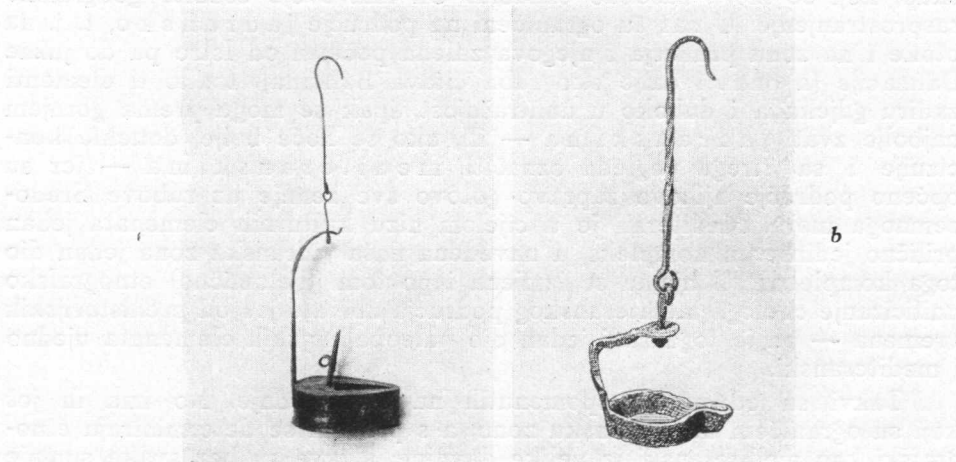
Među paleobalkanskim elementima na hrvatskom području ima i jedan skup, koji se mora zasebno označiti. On ima svoje osobito geografsko rasprostranjenje. U nas su ograničeni na područje j a d r a n s k o, t. j. na otoke i na zonu primorja i njegova zaleđa počevši od Istre pa do južne Dalmacije (a onda i dalje oko ruba čitava Balkana). I ako ti elementi zadiru gdjekada i duboko u unutrašnjost, ipak se mogu prema gornjem najbolje zvati j a d r a n s k i m a — ili, ako se hoće bolje, donekle konciznije i sa širega pogleda označiti, m e d i t e r a n s k i m a — jer su općeno područje njihovo zapravo gotovo sve zemlje uz rubove Sredozemnog mora. Mediteran je u cijelom nizu kulturnih elemenata jedan prilično jedinstven kompleks, a navedena naša jadranska zona jedan dio toga kompleksa. U njemu se izmjena i po tom (djelomično) etnografsko unificiranje cijeloga mediteranskog područja zbivalo još od prehistorijskih vremena — pa je toga radi jedan dio paleobalkanskih elemenata ujedno i mediteranski.

Takvi su od netom spomenutih na pr. i bunje. No ima ih još koji su ograničeni na jadransku zonu, a s pravom se determiniraju etnografski kao mediteranski iz velike davnine. Takve su bez svake sumnje tehnološki naprave i rad oko maslina i tiještenja ulja. Mlinove za gnječenje maslina kako ih poznaje cijela jadranska zona, naći ćemo gotovo posve jednake u starom Rimu kao i na rubovima Grčke, u južnoj Makedoniji pa sjevernom rubu Afrike i dalje u Mediteranu; a tako je i sa samim tiješkom (prešom) za ulje, sa načinom branja, spremanja maslina i dalje manipulacije s njima i s uljem. Cio niz pojedinosti iz pučke v i n o g r a d a r s k e prakse i inventara sprava opet je skupno mediteransko dobro; tako, razumije se već gotovo samo po sebi, i sijaset sprava i lovskih metoda u r i b o l o v u, gdje se naročito mogu da primjećuju nerijetko prastari pojavi u našoj jadranskoj zoni. Dalji jedan vrlo markantan mediteranski pojav, koji ima za sobom i izvjesno etnografsko značenje, jest upotreba m a z g a i m a g a r a c a kao transportnih životinja. I one su ovdje uvjetovane klimatskim i terenskim prilikama, ali je uz njih značajna cijela hrpa pojedinosti, jednakih ili posve sličnih u području Mediterana, pa su takve i u nas: tip samara i način tovarenja blaga, pa gdje gdje nedostatak kola (u starija vremena na pr. na nekim otocima).

Ali i koješta drugo na oko sitnije u etnografskom inventaru jadranske zone (i njena zaleđa) pripada prostranom mediteranskom kulturnom kompleksu. Tako će pomnjev promatrač zapaziti, kako se među p r e s l i c a m a, kojih tu ima nekoliko tipova, odvaja jedan: preslica, najčešće od trstene palice, kojoj je na gornjem dijelu razrezan u nekoliko trakova i

odcijepljen površni sloj i tako nategnut i podignut (s pomoću umetaka ispod izrezaka), pa ti izresci tvore kao jabučastu ili buzdovanu sličnu formu (često i dvije takve jedna ispod druge) — i na tome počiva povjesmo. Drugdje među Hrvatima ne će se uopće naći taj tip (na Balkanu samo ograničeno na J i I) — ali će se zato obilato susretati i na Sardiniji, u Španiji, djelomice i u Italiji, i drugdje u Mediteranu. Sa Cipra je na pr. prehistorijski potvrđena ovakva preslica iz vremena oko 2000 g. prije Krista, a iz stare egipatske kulture ima sačuvanih posve jednakih oblika.

Sva je prilika, da je takav mediteranski element zastupan i među muzičkim instrumentima naročito periferije Balkana, i po tom upravo Hrvata jadranske zone. Dalmatinske *diple* (*duplica* i sl.) — danas ograničene na jedan dio te zemlje i otoka — imadu svoje blize srodnike

4. Uljenice: iz 19. st. iz Dalmacije — Korčula (a), rimska iz Nassaua — limes-kastel Heltrich (b)¹

kako na Sardiniji, pa na sjevernim rubovima Afrike, tako i lokalno dublje u unutrašnjost Balkana.

Za velik je dio ovih mediteranskih elemenata gotovo izvan sumnje, da su ih Hrvati već našli u jadranskom području, kad su se doselili na jug, i tada se s njima upoznavali i primali ih. Razumije se, da se to ovdje dešavalo osobitim posredstvom: starosjedioci ovoга područja (romanskoga podrijetla ili onda već poromanjeni) bili su tu nosioci i elementa opće mediteranske kulturne sfere, pa su ih Hrvati kao i inače što direktno primali od njih a što posredno apsorbirali kroatizirajući lagano same te starosjedioce. No osim s općim mediteranskim elementima zbivao se i tada i poslije, u jadranskoj zoni — ali i po svoj unutrašnjosti — proces davanja i primanja još i s drugim jednim zasebnim kompleksom elemenata: romanskim u užem smislu, ovdje u prvom redu u značenju rimski. Zbog najuže povezanosti općinih mediteranskih pojava s onima rimskim i širim romanskim ne da se u svakom pojedinom slučaju ni decidirano i koncizno govoriti, da je ovaj ili onaj element upravo mediteranski ili upravo rimski (resp. romanski), jer može doista u isti mah biti

¹ a) iz zbirke Hrv. Etnograf. muzeja u Zagrebu — b) prema Loeschke S.: *Lampen aus Vindonissa* (Zürich, 1919), st 330 (142).

i jedno i drugo. Naravno je, da je tih rimskih elemenata što dalje od onih vremena, bivalo sve manje, pa ih se iz etnografije Hrvata posljednjih vremena može navesti tek ograničen broj, koji su se dočuvali ili su bar tradicijom potvrđeni.

Nema sumnje, da je rimski pučki dom i njegov uređaj za doba rimske vlasti imao svoju živu utjecajnu sferu i na istočnoj strani Jadrana, kako je to u manjoj mjeri bilo općenito i poslije između zapada i istoka Jadrana (o čemu v. dalje). Tim se može naprirodnije objasniti mnoga pojedinost na današnjim domovima naroda u ovim krajevima i u njihovu uređaju i kućnom priboru. Vrlo tipičan nedostatak peći u kućama jadranskoga područja i namjesto nje građenje kamina (u siromašnijih i bez toga — kuća sa samim otvorenim ognjištem) drži se s pravom za davni utjecaj odanle (i ako je obilaznim putem ulazio kamin i preko turske

5. Peć za paljenje lončarske robe iz Hrv. Zagorja (Jerovec)¹

kulturne sfere, naročito imućnijih slojeva — ali je i u nju dospio sa zapada). Takav je element i dalja jedna pojedinost ovih kuća: pored ognjišta nalazi se obično udubina za pečenje kruha, ali se često nađe, da je ta udubina zapravo u zidu kuće izbočina, koja je na vanjskoj strani vidno istaknuta i ima oblik četvorasta izbočka, obično s malim krovčićem. Koliko je opravdano upućivati na to, da je to znatno raširen romanski (u širem smislu) oblik, jer ga osim na samom Apeninskom poluotoku ima i na pr. u južnoj Francuskoj, ipak je i u našim krajevima jamačno bila prva nosilica dotično rasadnica rimska pučka kultura. Tako je to slično i s koječim u kućnom priboru, na pr. s osobitim tipom svjetiljaka (uljenica), koje su bile u porabi u području Jadrana u konservativnijih — tipične rimske uljenice (sl. 4.). Istovetnost s rimskima nije potrebno ni dokazivati, tek je i ovdje mogućnost, da su opet kao rimska baština u italjskoj (i općenitoj romanskoj) pučkoj kulturi njezinim daljim posredovanjem i u mlađa vremena, iza rimskih, prelazile zajedno s drugim elementima u kulturni inventar naših strana.

¹ Prema fotografiji u Hrv. Etnografskom muzeju u Zagrebu.

U pučkoj tehnologiji ostavila je rimska kultura također svojih tragova, od kojih su neki sve do danas još vidni. Takav je jedan zanimljiv primjer očuvan u lončara nekih hrvatskih krajeva. Oni pale svoju robu u osobito konstruiranim »pećima«, što nadzemnim, što napola u zemlji. Dok su strane (stijene) takvih peći redovno od cigle, gornji je dio, upravo svod, izveden od samih velikih prostih lonaca, čupova, kako se vidi sa sl. 5. Tehnički je taj način presvođivanja opravdan s jedne strane potrebnom lakoćom svoda, on je upravo šupalj, a s druge dovoljnom čvrstoćom, jer su lonci u lukovima tako ponamješteni (dno jednoga u otvoru drugoga), da tvore dosta čvrst sistem. — Upravo takvim načinom presvođivanja svojih lončarskih peći služili su se i klasični rimski lončari, toliko dobro poznati po nepreglednim ostacima njihove keramike u nalazištima iz rimskih vremena. A da je rimsko lončarstvo ostavilo i u samim narodnim keramičkim produktima do naših dana svojih tragova, lako je razumjeti.

No i u drugim područjima kulture i života ostavila su rimska vremena svoj trajan pečat. Tako se na pr. među običajima do najnovijih vremena dočuvalo štošta rimsko. Jedan od najznačajnijih ove vrste bit će bez sumnje običaj »biranja kralja«, uzduž jadranske zone, napose na otocima. Sastojao se u tome, da na određeni dan u godini (najobičnije o pokladama) mještani po dogovoru izaberu kojega uglednijega ili imućnijega čovjeka za »kralja«, što se vrši s nekim ceremonijama, daju mu se neke insignije, on ima za vrijeme svoga »kraljevanja« od nekoliko dana osobite vlasti, a dužan je da mještane pogosti i napoji. Pomišljalo se na to, da je ovaj običaj biranja kralja neka reminiscenca na vremena, kad se faktični kralj mogao birati, održana u nekim pojedinostima obreda i časti kraljeve, no iza temeljitijega proučavanja i isporođivanja razabira se, da tu ima bar zaostataka staroga i raširenoga rimskog običaja »satura nalia«, a uza to i vjerojatnih reminiscenca na davno biranje narodnih glavara, knezova. I u nas je doista ograničeno »biranje kralja« tek na jadransku zonu, gdje su se rimski kulturni elementi najjače taložili i najdulje održavali.

I još se koješta u Hrvata staložilo iz običaja rimskih, tako neke pojedinosti u božićnim i drugim običajima (zelenilo i kićenje grana, pokloni i t. d. kao rimski običaji o Novoj godini prelaze u naše božićne, jer je Nova godina po starom, pa još i rimskom kalendarskom redu padala na današnji 25. prosinac, i tako su neki uz taj dan vezani običaji ostali i dalje održani). I tako redom sad u materijalnoj kulturi, sad u socijalnim pojavama pa i u duševnom blagu — svuda ostavlja kultura puka moćnoga rimskog imperija svoje vidne tragove u narodnom životu i kulturi Hrvata, to više i izrazitije, što su joj bili jače na udaru.

Slično je tako i s onim kulturnim elementima, što su ih Hrvati primali i poslije isprije, kad zapadno-rimskoga carstva davno već nije bilo. Mnogo štošta pritječe ovamo stalno i poslije kroz sav srednji i novi vijek — sve do novijih vremena. Tako ni doba kulturnoga cvata u Italiji 15. i idućih stoljeća ne ostaje bez traga u najjače tangiranoj jadranskoj zoni ali i preko nje. Drži se s pravom, da je na pr. gdješto u nošnjama ovih krajeva svjedok utjecaja iz doba renesanse i vremena iza nje*.)

*) Bez obzira na to, što je od vremena renesanse, tek ne samo iz Italije, nego posredno i odugud iz Evrope išao k nama modni utjecaj u pogledu odijevanja — pa otada datira i u nas na pr. podijeljena ženska odjeća (suknja i opleće).

Jače se to odrazuje naročito na ženskim nošnjama i u obući pa i u tkaninama, koje se upotrebljavaju. Naročito to treba naglasiti za čipke, od kojih su neke vrste, i ako prijesadi isprijeka, dosegle do klasičnih gotovo produkata u jadranskom području, tako na pr. na Pagu (reticella), da se i ne spominje dalja njihova domena u gradskoj kulturi Dubrovnika i dr. Vrijedi to isto i za nakit, pa tko isporedi tadašnje i tradicijom poslije održavane nakite u Italiji s analognima napose u primorskim hrvatskim zemljama, razbrat će i na prvi pogled svezu. Metalurgijsko, cizelersko i filigransko umijeće, naročito iz Mletaka imalo je široko i zahvalno područje prođe u našim spomenutim zemljama pa je pomalo prodiralo svojim oblicima i dalje, a u Dalmaciji našlo i vrsnih domaćih majstora nasljedovača često s majstorski dotjeranim radovima (igle za kosu, pribadače, puceta, naušnice, broševi, orukvice, ukrasni sklopni noževi — takvi u južnoj Dalmaciji, i t. d.). Nisu manje unošeni ni neki osobiti komadi oružja, koji su se cijenili naročito iz nekih italskih oružarskih oficina, pa ih narodna pjesma rado spominje — »breške«-puške (iz Brescije), »mletačkinje« i pištolji »venedici« te drugo koješta u opremi. No i predmeti u kućnom namještaju i priboru jadranskoga područja i njegova zaleđa nosi sad manje sad više vidan pečat svoga izvora, pa je dovoljno istaći samo mnoge obiteljske drvene škrinje onih krajeva, klasičnih forma i rezbarenoga ukrasa, koji izravno upućuje sve do renesanse — i danas ih još ima kao starine sačuvanih unatoč razumljivom nestajanju.

Ima među ovim elementima i takvih, za koje se ne da ni približno odrediti, kada su mogli biti preuzimani isprijeka, ma da je njihov izvor tamo gotovo izvan svake sumnje. Takvim se drži i osobit tip pomagala na ognjištu: prijeklada, gvozdene priječke na tri nožice, sa stupom na jednom kraju (i na njemu formiranom na vrhu kakvom životinjskom glavom — psa, zmije, lava i sl.) — koji se drži za romanski, a u nas se javlja u primorskim stranama, napose uz kamine (i ne u najsiromašnijih). Takva je na pr. i kolijevka osobita tipa, što se može još naći na nekim otocima — pletena je kao poduga košara, a ima svoje potpune paralele u Italiji.

Jedna je struja kulturnih utjecaja kroz niže slojeve dolazila do Hrvata i na sjevero-zapadu njihova teritorija i tu ostavila cio niz elemenata, od kojih su neki zašli i dalje, a veći ih dio ostao stalozen i ograničen na sjeverozapadnu Hrvatsku. To su oni, koji se prema ishodištu tih utjecaja i njihovoj domeni u Alpama najpodesnije nazivaju alpskim a. Posrednici su prenošenja dijelom Slovenci a dijelom (više indirektno) i alpski Nijemci. I ovdje su opet neke strane kulture i života naročito tangirane.

Kao takav jedan alpski element označen je iza potanjega studija i dobro poznati tip seljačke kuće u Bosni i sjeverozapadnoj Hrvatskoj (R. Meringer, uza nj pristaje i J. Cvijić). Obilježje joj je, da ima kat (bilo čitava, bilo samo s jedne fronte, na kosu terenu), strm krov od šindre (dasaka), često još i podkrovom prostoriju s otvorom ili prozorom, u katu veći ili manji izbočeni trijem, a u unutrašnjem uređaju peć od petnjaka u sobama — pored nekih sitnijih karakteristika. Kako su u tim obilježjima sasvim blizu kućama rečenih istočno-alpskih krajeva one iz hrvatskih krajeva kao što je Gorski Kotar, zatim Kordun, pa se u glavnom od njih ne udaljuju dobrim dijelom ni seoske kuće Like i prelazeći dalje, Bosne, može se zaista s razlogom pomišljati na gornju svezu, alpski utjecaj u cijelom ovom organički povezanom lancu,

kojemu na zapad i na istok od pomenutih krajeva nema tipova sa svim tim obilježjima a tako se i dalje na jugoistok Bosne sve više gube. No koliko je tu doista alpskih utjecaja i dokle se može dopustiti da su segnuli, nije još definitivno izvedeno na čistac.

Ali je značajno, da i bez obzira na tip i konstrukciju same seljačke kuće zalazi u hrvatske krajeve dosta duboko drugi jedan predmet kućnoĝa namještaja, danas doduše već jedva gdje u upotrebi, ali zato pred pola stoljeća i prije toga općeno u porabi u seljačkim kućama: stalak za luč, osobita oblika. Drven je, na vrhu ima neke vrste škripac (škare), u koji se zaticala istesana luč, a najčešće je udešen tako, da se s pomoću većih zarezâ (zubaca) i jedne žičane petlje može držak sa škripcem dizati i spuštati — upravo kakvi su i alpski (i drugdje po Evropi) stalci za luč.

6. Kišni plaševi od vlatova — iz Hrv. Posavine.¹

Dalji jedan zanimljiv i pouzdano alpski elemenat u rečenim stranama jest danas već slabo upotrebljavani kišni plašt od vlatova (šaša). Vlatovi su vezani na jednom kraju na osobit način u čvrst niz pa se taj kraj položio oko ramena a kiša je klizila niz guste spuštene vlatove tako da se čovjek u njemu jedva što skvasio. Upotrebljavali su takav plašt (p l a š č, l a s e c) naročito pastiri (v. sl. 6.).

Na sasvim drugom polju — narodnim običajima — razabiraju se također ne jednom utjecaji alpski na hrvatskoj strani. Rašireni običaj u zapadnoj Hrvatskoj — ophod »zvjezdara« uoči sv. Triju kralja, t. j. dječaka maskiranih kao tri kralja sa obligatnom njihovom šarenom zvijezdom u unutrašnjosti rasvijetljenom, od Međimurja idući do u Gorski kotar — opet jedan elemenat iz alpske kulturne sfere, točnije govoreći još iz mnogo prostranije, njemačke (tamo poznati »Sternsingeri«). U svezi s običajima vrijedi zabilježiti i licitarske kolače, u prvom redu njihove starije oblike, što su ih licitari za seoski svijet istih sjeverozapadnih

¹ Iz Hrv. Etnografl. muzeja u Zagrebu. Prema kopiji Z. Sertić originala iz početka XIX. stoljeća.

hrvatskih krajeva otiskivali, sa zanimljivim reljefnim likovima i ukrasima u drvenim rezbarenim kalupima — upravo istih vrsta, istih likova i ukrasa, iste tehničke izvedbe kakvi su i u alpskim susjednim krajevima. Isto to vrijedi i o voštanim votivima (zavjetnim figuricama), što ih isti licitari lijevaju u osobitim drvenim kalupima za seljački narod, a reprezentiraju različne objekte njegovih zavjetnih molitava: ruku, nogu, oči, srce, ovu ili onu domaću životinju, naposljetku i žabu (krastaču) kao supstitut uterusa. I jedna vrsta nabožnih slika u seoskim kućama znatna dijela Hrvatske ima zapravo svoj izvor u alpskoj kulturnoj sferi: slike slikane na staklu prikazujući sveta lica i patrone ili scene iz sv. Pisma i legenda (na pr. bijeg iz Egipta, posljednja večera, našašće Genoveve i sl.), sve izvedeno tehnički primitivno a shvaćanjem naivno, kako samo može da bude u njihovih majstora, ljudi izašlih iz puka.

No i na području tehnoloških vještina i sprava može se u sjeverozapadnom hrvatskom području naići na elemente zajedničke s alpskim područjem — takav je jedan od značajnih tip tkalačkog stana, što u rečenim krajevima dominira. Upravo je to samo u nekim pojednostima — ali vrlo značajnima — dotjeran i izmijenjen obični prosti ručni tkalački stan, kakav imadu još mnogi narodi istočne Evrope — a u nas je zastupan također na cijelom ostalom području (pa i cijelom Balkanu). No dok ovaj ima kao svoje značajnije sastavine na oba vratila sasvim prostu udezbu za natezanje i popuštanje vratila, resp. osnove i tkiva, — dotle je udezba prvoga dotjeranijega tipa praktičnija: na oba su vratila mjesto »glava« omanji točkovi sa nazubljenim žlijebom, pa u te zupce (udubine) zapada pomičan drven jezik, koji ne pušta da se vratilo u obrnutom smjeru okreće, nego samo u onom, u kojem se tkivo napinje. Osim ovih pojedinosti ima ih još nekoliko, koje obilježuju rečeni sjeverozapadni tip stana, koga inače izvan dosega utjecaja alpskoga (posredno i njemačkoga) područja nigdje ne nalazimo, a to vrijedi i za praksu, da muškarcu i tku, dok tkalje pretežu dalje prema istoku i jugu. Slično je i kolovrat u istim hrvatskim krajevima (napose još u hrvatskom Zagorju i Podravini) u porabi upravo kao i u susjednom području, gdje je također do novijih vremena prevladavao. A tako i drugi različni elementi pučke tehnologije i materijalne kulture uopće.

Pri ovom se skupu elemenata alpskih (alpsko-njemačkih) može naročito dobro razabrati, kako njihov broj i frekvencija upotrebe pada s udaljenošću, idući od samih pograničnih alpskih krajeva dublje u Hrvatsku. Čini se kao da su jače žile, kojima su svi ovi utjecaji tekli i dalje doprli — rijeke i njihove doline (Kupa, Sava, Drava).

Slijedeći etnografske sveze s narodnim životom i kulturom Hrvata teritorijalno dalje, nailazi se na sjeveru resp. sjeveroistoku na utjecaje madžarske, koji se s izvjesnih razloga mogu nazvati i panonskim a, jer nisu u svakom pojedinom slučaju bili baš Madžari, od kojih su iz prve ruke preuzeti. Među tim objektima, različitih kategorija, rukotvorskim produktima, alatom, jelima i dr. ističe se najznačajnije upravo jedna skupina, možda značajnije nego igdje među ostalim utjecajnim sferama: odjeća i obuća. Već sama jedna činjenica, na prvi mah zamjetna, odaje značajno te sveze: u Hrvata se nose čizme resp. sare (osim u vojvođanskih) samo u Hrvatskoj i Slavoniji, ali i tu izuzevši neke krajeve južnije smještene (na pr. Liku). Čizme su tipična obuća Madžara, ali i općenito panonska (možda upravo neki davni tip obuće stanovnika panonskoga bazena) — a u nas na preuzeće od Madžara upućuju i nazivi

(madž. *csisma i szár*). No mnogo više ima ovakvih pojava u odjeći, prije svega u gornjoj. Tako je to s vrstom kaputa *bekešom*, jamačno i *smentenom* (prvi izvor je turski), zatim s *kudmenom* (kadmenom), ovećim kožuhom, koji se nosi na pr. u Slavoniji, pa s *kepenj-*

7. Mladenka u svadbenoj opremi ogrnuta *kepenjkom* — iz hrv. Zagorja, Bistra.

kom, koje je posljednje ime označivalo nekoliko vrsta plašteva ili ogrtača (sl. 7.), a zadržao se jedan od oblika s tim imenom još do danas u spomena vrijednu slučaju: u nekim selima na zapad Zagrebu služi lijep, od dobra sukna krojen »kepenjek« samo kod svadbe, gdje je njim kao plaštem zaogrnuta mladenka i njezina »posnehalja« — i ni u kojoj se drugoj prilici ne nosi.

¹ Prema fotografiji u Hrv. Etnografi. muzeju u Zagrebu.

Ali sličnosti idu i dalje u pojedinosti. Oprema na pr. boljih, svetačnih kabanica u Slavoniji (t. zv. »aljina«) ne samo da živo sjeća na analogne kabanice odruđud iz panonske nizine (i iz Slovačke), već se upravo detalji, način izvedbe ukrasa (vezen, aplicirano sukno, prišiti gajtančići i sl.) pa vrsta sukna (darovac, čoha) podudaraju. A tako je slično i s kožusima. Ima takvih pojava i među drugim rekvizitama i nakitom, pa se to može kako u imenu tako i u predmetu vidjeti na pr. u đunđu »biseru« oko vrata (u hrvatskih kajkavaca — prema madž. *gyöngy*) i drugim nekim takvim predmetima. Jedan od naročito zanimljivih svakako je *parta*, starijim generacijama zapadnih Hrvata dobro poznata. Bio je to osobit poširok dijadem, najčešće od presvučena kartona, ukrašen staklenim »perlicama« i drugim ukrasnim rekvizitama a straga s obješenim »brokatnim« vrpčama, što su ga u svečanijim zgodama nosile djevojke a naročito mladenka na svadbi (još s posebnim ukrasom za tu

8. Ukras glave: »parta“ iz hrv. Posavine (a), iz somogyske županije (b) i »párta“ iz Kalotaszéga (c)

zgodu). Ne samo što ovo hrvatsko ime za nj upućuje na madžarski izvor (madž. *párta*), nego i sam istovrsni predmet u Madžara ima isti oblik i u glavnom isti ukrašen (v. sl. 8c) pa je sveza evidentna. Parte je već dosta davno nestalo iz upotrebe u rečenim krajevima Hrvatske — i tek je po koja kuća još čuva kao obiteljsku uspomenu.

Svi su utjecaji ove vrste sasvim razumljivi radi uskih veza političkih (vlastela i posredno po njima kmetovi njihovi, preseljivani ovamo onamo) a i trgovačkih i obrtničkih, koje su otvarale vrata madžarskom kulturnom prilivu među naše seljake. Može se to dakako samo u izvjesnom opsegu tvrditi, jer može biti i obrnutih slučajeva, preuzimanja Madžara (i eventualno dalje drugih stanovnika čitavog panonskog područja) sa naše strane. Ali naočigled i svih onih pozajmica naziva za pojedine odjevne tipove (od navedenih madž. *köpenyeg*, *mente*, *ködmén*, *bekes*, i t. d.) vidi se dosta obilna struja utjecaja u odijevanju i obujanju, bez obzira na same

¹ a) iz zbirke Hrv. Etnografskog muzeja u Zagrebu — b i c) prema *Bátky Zs.: Utmutató néprajzi múzeumok szervezésére* (Budapest 1906.), tabla 73.

one slučajeve, kakav je na pr. u nošnji plemića Turopoljaca, gdje su hlače i kaput, čizme i kapa (kao šubara) i zakrivljena sablja, i modro sukno odjeće i crni gajtani naprosto kompletno preuzeta analogna mađarska (plemićka) nošnja.

Međutim ima osim u ovom vrlo značajnom skupu predmeta utjecaja i u koječemu drugom, ali razmjerno znatno manje. Tako među jelima i u načinu njihove priredbe, što je lako razumljivo i radi dosta srodnosti u ekonomiji naroda u panonskom basenu s jedne i s druge strane. Štošta je preuzeto i u kućnom priboru i posuđu, zatim u tehnici ukrašivanja drveta i roga — tako zacijelo ono u Vojvodini i Slavoniji poznato ukrašivanje držaka biča, frula i drugih drvenih predmeta zalijevanjem olova u ureze na njima, pa po koja pojedinost u tehnici i ornamentici drvo-rezbarstva (figuralni neki motivi, stilizacije biljnih motiva, žira, hrastova lista i t. d.).

U duševnom blagu (osim jezika), pa napose u socijalnom životu ima utjecaja mađarsko-panonskih još mnogo manje. Ne treba ni isticati, kako su ti utjecaji općenito to vidniji, jači i brojniji, što se ide većma prema sjeveru Hrvatske i Slavonije, pa su najjači u bačkih i baranjskih Bunjevaca i Šokaca (kod njih na pr. već pretežu i u nošnji, u kućnom namještaju i drugom).

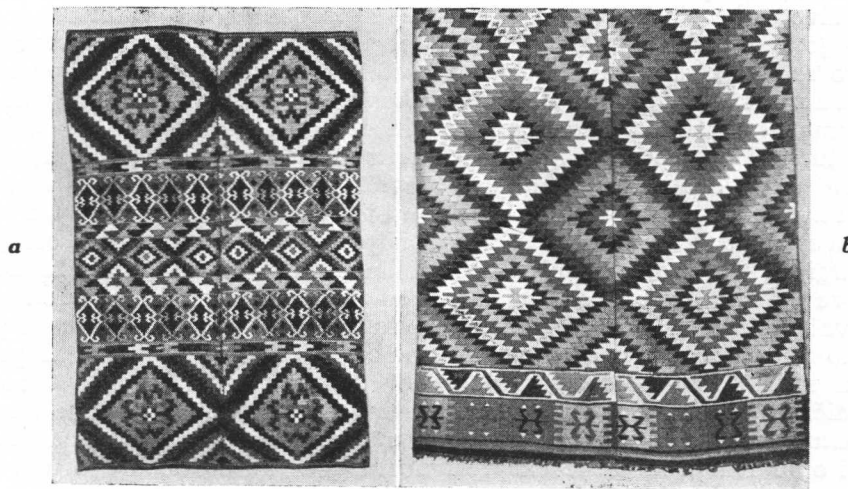
Dalja vrlo znatna kulturna sfera, koja je u etnografiji Hrvata ostavila obilno tragova, jest sfera t u r s k a (tursko-orijentalna). No u svezi s njom treba istaći i one zasebne utjecaje na Balkanu, koji su (dijelom prije osmanlijske invazije) presezali ovamo i odrazili se donekle i među Hrvatima — prednjeazijske ili orijentalne (koliko se može ovo drugo ime ovako bez daljega specificiranja upotrebljavati). Nema zaista mnogo pojava, koje bi se na Balkanu a u Hrvata napose već danas mogle posve pouzdano pridati izvorno kulturnom inventaru ove sfere. Takav jedan predmet — mnogo razloga upućuje na to — jesu narodne gusle za pratnju epskih pjesama (sa 1 ili sa 2 strune), kakve u sasvim srodnim formama imaju različni narodi južne Azije, a napose Arapi, koji dolaze prvi u obzir kao izvor za Balkan (gdje ih danas osim jednog dijela Hrvata poznaje i dio Srba i Arbanasa). Drugi bi jedan primjer elementa ovoga izvora mogao biti osobit način tkanja i pri tom izvođena karakteristična ornamentika, kako se nalazi na ćilimima, pregačama pa torbama (sl. 9.) gotovo u svim hrvatskim zemljama osim kajkavske Hrvatske. Isporedba s analognim tradicionalnim prednjeazijskim radovima pokazuje i u pojedinostima i u općem izgledu međusobnu svezu.

Obilniji su i pouzdanije se dadu odrediti utjecaji same turske (tursko-orijentalne) kulturne sfere. Tu je i doba početaka utjecaja i period njihove kulminacije moguće historijski utvrđivati. U Hrvata treba elemente ove vrste nek toliko grupirati u dva skupa, što su jednom vezani uz muslimanske Hrvate, i u njih naročito brojno, upravo kompaktno i vrlo markantno zastupani, a drugi put uz katoličke Hrvate, u kojih se nalaze — gotovo bi se moglo reći — kao neki manje ili više razrijeđen sloj prodr'o k ovima od muslimanskih Hrvata (ili, bez sumnje mnogo manje, preko samih domaćih Turaka). Takav je jedan predmet posve nizak okrugao stol na dvije poduge letve kao nožice (sofra ili sinija, nazivan kako gdje), koji se postavlja redovno samo kad zatreba, a inače visi na zidu. I njegovo ime samo upućuje na turski izvor — a značajan

je i za Hrvate muslimane kao i za katolike u Bosni i Hercegovini. Kućni pribor u tih Hrvata sastoji se još i od čitava niza drugih predmeta ovoga izvora.

U gradnji, arhitekturi i namještaju kuće još su vidniji turski utjecaji, no ti su pretežno ograničeni na Muslimane. Gradnja kuća s doksatima, divanhanama, izbočenim gornjim katom i osobitom formom krova, upotreba kamina (koji je obilježje turskoga doma — za razliku od romanskoga kamina, v. sprijeda), u zidu ugrađenih udubina kao ormara i spremica (dolafa), zasebnih ženskih odjeljenja s rešetkama na prozorima i cijelim nizom daljih manje ili više poznatih i vidnih pojedinosti nose svi pečat svoje tursko-orientalne provenijencije.

Još su dakako većma značajni dijelovi nošnje pa oružje. I tu su u manjoj mjeri dionici i katolički Hrvati: tako je karakteristično u dijelu Bosne i Dalmacije ovijanje glave šalom kao turbanom (redovno od crvene tkanine — ali tek još u starijih ljudi), u nizu odjevnih komada, napose svečanijih — dolame (već rijetke), ječermes pa jeleci i dr. — dok u muslimana pristupaju k tome, i u svaгдаšnjoj nošnji

9. Čilimi: iz Slavonije—Đakovštine (a) i iz Armenije (b).¹ — Kod prvoga se u srednjem dijelu vide i manji motivi, česti na pregačama i torbama.

— i drugi komadi, dobro poznati, te ih je zališno sve izbrajati (šalvare u žena, i u muškaraca analogne prostrane čakšire, pašmage — papuče, nanule, osobiti pojasi od kože — (ben)silavi i t. d.). Ne samo da njihova imena potječu iz turskoga jezika, već im je i ukras najčešće vidno tursko-orientalnoga karaktera (izveden na pr. srmom); zapaža se dalje u muslimana a analogno i u katolika utjecaj i u preferiranju materije za odjeću, napose svečanu: svile, dibe (brokata), kadife, krzna i t. d. a toga je izvora i niz zasebnih vrsta tkanina kao što je bez, čenar i dr. pa i osobite sitnije čipke (na pr. iglom rađene), da se i ne ističu posebno još materijal, tehnike i oblici ukrasa na dijelovima nošnje. Utjecaji ove vrste idu nešto i dublje prema sjeveru u Slavoniju. — I

¹ Iz zbirke Hrv. Etnografl. muzeja u Zagrebu.

metalni radovi (kujundžijski), kojima se služe bosansko-hercegovački Hrvati kao nakitom, pokazuju pored svojih drevnih, prehistorijskih tradicionalnih osobina (v. sprijeda o tom) također utjecaje tursko-orijentalne metalurgije. Treba imati pred očima samo na pr. pafte (spone ženskih pojasa, okrugle ili u formi palmete). — No slično je i s drvenim radovima, pa napose s intarzijom sedefom i ulaganjem metalnom žicom i pločicama u drvetu — o čemu bi zališno bilo ovdje zalaziti u pojedinosti, jer je dobro poznato. U velikoj mjeri vrijedi to — i prirodno je i razumljivo — za oružje, danas također najviše paradnoga karaktera. Turski su utjecaji tu u konkurenciji s onima zapadnjačkim, već spomenutima no jasni su i na prvi pogled u oblicima oružja, kakvi su na pr. *handžari* i *jagatani*, *nadžaci* i koješta drugo a osobito tipovi pušaka (*džeferdari*, obilno ukrašivani, slično i *sedeflije*), podrijetlom često iz radionica u Carigradu, Damasku i drugud po istoku. Jedva treba i napomenuti, da je ovakva karaktera bar djelomice, po ukrasu, i ostali bojni pribor — kutije za naboje (*fišeklije*, *fišek-čese*), šipke za nabijanje (*arbijje*) i t. d. Forme, ukrasi i napose imena ovakvih predmeta odaju ili posredstvo ili bar utjecaj turski — a taj je upravo ovdje vrlo živo zahvatio muslimane Hrvate pa preko njih i katolike Bosne, Hercegovine a donekle i Dalmacije (po seobama s istoka u Dalmaciju). Dobro se može razabrati utjecaj ove sfere i u sasvim drugom području — muzici i muzičkim instrumentima. I ako su neki od instrumenata, koji dolaze ovdje u obzir, mnogo stariji utjecaj iz Orijenta nego turska invazija, ima ih, koji su primani posredstvom turskim; među te ide u prvom redu nekoliko tipova tambura: *šargija*, *saz*, *baglama*, *sedefli tambura* (= bisernica) (tur. *šarki*, *sâz*, *baglama*) i t. d. i udaranje u tamburu uopće, toliko s vremenom omiljelo, da *šargija* i njoj srodni manji i veći oblici prodiru gotovo u sve hrvatske krajeve (apstrahirajući od novijih vremena sa zanatskim produktima), obuhvatajući i muslimane i katolike jednako. No osim instrumenata prevladao je i u muzici samoj do neke mjere tursko-orijentalni (arapsko-turski) muzički duh — sa svojim zasebnim karakterom u tonalitetima, u melodičkim formama, zanemarivanju stroge ritmike i podavanju temperamentnoj gotovo bezličnosti melodije u ritmičkom pogledu, a na drugoj strani oplodivanju muzičke ekspresivnosti. Sve to i štošta drugo utvrđuje se kao plod utjecaja tursko-arapske muzike.

Niz kulturnih utjecaja ove vrste u etnografiji Hrvata mogao bi se i dalje nastaviti i navoditi još različni drugi, manje karakteristični elementi. Među tima bi se nešto jače morala istaći na pr. narodna kuhinja, vrste i priredba jela i pića, koja i u samom području direktnih turskih utjecaja, ali i preko njegovih granica, u katolika, pokazuju ne jedan trag te kulturne sfere. Cio niz mesnih jela (mesne *pite*, *pilav*, *čevap* i druga), zatim onih od tijesta (napose slatkiši s medom i mirodijama) te brojne druge poslastice (*alva*, *rahatlokum*, *slatko* — ušećereno voće i sl.) imadu svoj trag tamo, a tako i neki karakteristični napici (*boza* — piće od kukuruza priređeno, *ardalija* od šljiva i ploda ardale i dr.). I ako je uživanje narkotika ulazilo među Hrvate različitim putevima, ipak su jedan od najjačih posrednika i tu bili Turci, pa opet upućuju živo na to posredstvo u pogledu pušenja duhana ne samo intenzivno uživanje njegovo kod Turaka, te procedura kod njegova priređivanja i samo ime *duhan*, turskoga izvora, nego i pribor: *čibuci* i *nargile* (ove samo u muslimana) — u zemljama jačega turskog utjecaja.

U duševnoj kulturi nema tolikoga broja pojava, koje bi se morale pripisivati utjecaju ove sfere. Osim sama jezika, koji je sav išaran turcizmima, spomena je vrednije uz neke motive narodne pripovjedačke (pa onda i t. zv. »sitnije«) poezije i štošta u vjеровanjima (onima mimo samoга oficijelnog islamskog vjerskog ispovijedanja), magiji (vidni orijentalni vračarski elementi). I ako je sve ovo ograničeno u glavnom na Hrvate muslimane, prelazilo je i od toga sad ovo sad ono među katolike, napose dakako bosanske. — U socijalnom životu imao niz vrlo dobro poznatih tursko-orijentalnih dotično islamskih pojava i institucija — a da bi ih ovdje trebalo, ma i samo najznačajnije, navoditi i napose prikazivati. No vrijedi u svezi s rečenim i zbog upotpunjenja pregleda naglasiti, da su gotovo sve ove samo muslimanske, dok među katolicima ima jedva što ove vrste, čemu se može tražiti tursko-islamski izvor. Obrnuto ima u Hrvata muslimana čitav obilat sloj elemenata napose duševne (pa i socijalne) kulture, koji su im kao neki »dublji« sloj zajednički s ostalim Hrvatima, pa se u gdječemu upravo vidljivo ističu prema svima onima tursko-islamskim. Tako je to, za primjer, u običajima — u osvit proljeća, što se manifestira nerijetko i u muslimana trubljenjem u trube od drvene kore, — u različnim pojedinostima svadbenih običaja, kulta pokojnika (način i održavanje podušja i drugo) — pa ostalih, da se ne napominju sve takve pojedinosti iz poezije i umijeća i napokon još više njih iz materijalne kulture, rukotvorstva i elemenata priproste narodne ekonomije. Treba na kraju ipak naročito podcrtati, da Turci nisu — kao baš u nekim izriječom sprijeda spomenutim primjerima (pušenje i nargile, tekstilne rukotvorine i dr.) predavali Hrvatima kao iz prve ruke sve navedene i druge tolike kulturne elemente, već da su i oni bili tu često samo posrednici između nas i kultura daljega Orijenta resp. prednje Azije.

Kad se temeljito ogledaju svi tako jaki i brojni utjecaji ove sfere na slojeve naroda, koji su predmet etnografskoga proučavanja, seljake, mora se gledati donekle drukčije na proces utjecanja — i podcrtati, da nije bila samo (ili pretežno) turska vlast, koja bi kalamila silom ili milom tursku kulturu, ukus, nazore i način života na naše seljake nemuslimane, već se penetriranje izvodilo u prvom redu nekom laganom i gotovo neprijetnom ozmozom preko naših muslimana. Turska su se vlast i pravi Turci držali u stvari narodnoga načina života i njegove kulture a u odnosu prema nemuslimanima u određenoj udaljenosti, ne dirajući mnogo u njihovu patrijarhalnost i tradicije (i ako ima i tu izuzetaka), odvajajući se od toga kao neki zaseban sloj i milieu.

Nešto samo elemenata u etnografiji Hrvata može se sa sigurnošću pripisati još jednom osobitom etnografskom sloju, koji je među njih zašao na različnim stranama, i ako samo ograničeno, a iz same unutrašnjosti Balkana. Ovima se na neki način u krugu vraćamo ishodištu — jer se mogu donekle povezati s onim slojem, koji je pod imenom paleobalkanskoga prikazan kao prvi i jedan od najstarijih. — To su elementi, kojima su nosioci balkanski Rumuni ili Vlasi. Oni su potomci dijela davnih balkanskih Romana i poromanjenih inorodnih balkanskih starosjedilaca — i kao takvi izraziti predstavnici i nosioci stočarske kulture i načina života, redovno života selačkoga, polunomadskoga. Tu je izvor štočemu iz narodnoga stočarstva i mliječnoga gospodarstva Hrvata nekih planinskih krajeva (Like, Dalmacije, Bosne i Hercegovine), načinu života u planinskim stanovima te načinu gojenja blađa, u prvom redu ovaca.

Ali i među priborom i rukotvorinama, napose posudama i ostalim drvenim predmetima, tekstilnim tvorevinama od vune (pače jamačno i nekim pojedinostima odjeće) može se naići na tragove ovih utjecaja — koje vrlo često odaju i rumunski nazivi, uporedo primljeni s preuzetim elementom. Od veće su česti to predmeti materijalne kulture; manje ih je iz područja duševnih tvorevina i običaja a socijalnoga značaja gotovo ih i nema.

Ove su rumunske elemente Hrvati primali — i ako samo ograničeno — gotovo kroz sve vrijeme svoega opstanka ovdje na jugu, i to na nekoliko načina: što od takvih Rumuna izravno, ili od onih, koji su se, među Hrvatima naseljeni, njima asimilirali (na pr. djelomice u jadranskoj zoni, na nekim otocima, kao Krku, pa Istri), što od jednoga dijela pokatoličenih i asimiliranih Srba, koji su starinom i sami bili Rumuni (odatile i naziv »Vlasi« za Srbe — dakako poslije generaliziran), a nosili su tada još cio niz tih starih kulturnih i životnih tradicija.

No i općeno od Srba samih Hrvati su primili živući u stalnom kontaktu s njima s tijekom stoljeća nešto elemenata, koji su za Srbe (sve ili samo pojedine Hrvatima bliže skupove) karakteristični i nisu bili već od davnine ujedno i hrvatski (iz doba slavenske zajednice u pradomovini, v. dalje o sloju prahrvatskih elemenata.) Otegoćeno je utvrđivanje izvora ovakvih pojava od Srba primljenih tek tim, što su i Hrvati i Srbi često iz istih stranih kultura primali upravo ista dobra, te se ne može za neka odlučiti ni da li su ih primali istodobno, ili tek jedni preko drugih — ovdje Hrvati preko Srba. No mimo ovakve slučajevne ima ih, koja se mogu odrediti, da su od Srba primljena. Jedne su takve Hrvati apsorbirajući primili, t. j. postali su hrvatski u nekih pohrvaćenih (najprije pokatoličenih) srpskih skupova (tako u Dalmaciji — gdje su na pr. slavili krsno ime ili držali druge tradicije). Drugo su elementi inače primani (prenošenjem), kakvi su na pr. različni motivi i poetske rekvizite junačke poezije (Kraljević Marko i drugo), možda i sam deseterac pa gdješto u pripovjedačkoj i sitnijoj poeziji, vjerovanjima i drugim tvorevinama.

Ima naposljetku u etnografiji Hrvata sporadično i elemenata iz drugih, podaljih kulturnih sfera, koji su k nama, gotovo bi se moglo reći, dolutali i tek se ovdje ili ondje susreću i malobrojni su. Zbog potpunosti, no ne manje i zbog njihove naročite zanimljivosti zavređuju i ti da budu sa par primjera napomenuti.

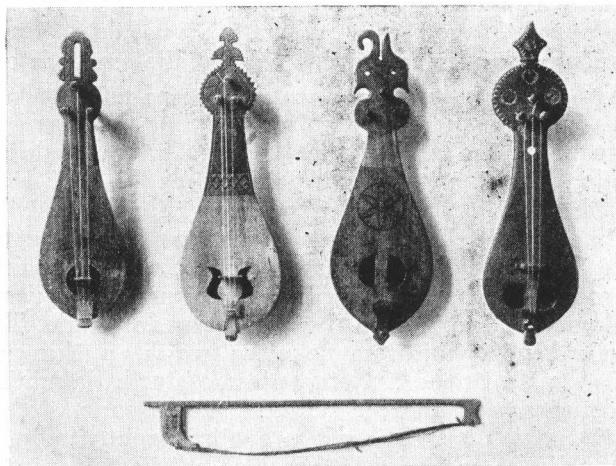
Takav je jedan vrlo značajan muzički instrument roda violinskoga, sa tri strune, poznat općeno u jadranskih Hrvata pod imenom lira (lirica, lijerica — sl. 10.). Samo ime instrumenta skreće pažnju na isti naziv u Grka, a kad se pokaže, da se u Grčkoj već od davnih vremena pa i danas još imenom λύρα obilježuje instrument sasvim isti kao naš jadranski, kruškasta korpusa, sa 3 strune, postaje jasan i nedvouman izvor našem u grčkoj kulturi (mlađoj), odakle je došao i drugamo na jugu i istoku Balkana, dok ga unutrašnjost ne poznaje.

Drugi je jedan primjer takva odomaćena stranog elementa osobit ukrasni dio pokrivača postelje, koji se do posljednjih vremena mogao naći u hrvatskoj Posavini: umetak na okrajku jedne vrste rečenih pokrivača, koji i svojom ornamentikom — ističu se najjače stilizirani »kokoti« — i tehnikom i načinom, kojima im je ornamentacija izvedena, odskaču između radova ove vrste sa spomenutog teritorija. No na savim drugoj strani — među Slovacima — nalazimo upravo identične komade, s istom ornamentikom i izvedbom (u župi njitranskoj) — i naši nisu nego »importirane« slovačke narodne rukotvorine, što su ih do rata od vremena do

vremena raznosili po ovim krajevima »Toti« (= Slovaci) pa ih je narod kupovao i sam zavolio. No nisu ovo doista ni jedini predmeti ove iste provenijencije u napomenutim krajevima. — A ima i značajnih primjera unošenja vrlo udaljenih etnografskih elemenata k nama kao na pr. u najnovije vrijeme posredstvom vojnika čak od Rusa i Poljaka s istočnog ratišta, sve dakako sporadično.

I tako bi se moglo nabrojiti još nekoliko izdaljega unesenih etnografskih elemenata, koji sami ne kompliciraju mnogo etnografsku sliku, jer su malobrojni.

Još je naposljetku jedan, i to nikako po važnosti posljednji, izvor određenih pojava u narodnom životu i kulturi. To je kultura t. zv. viših društvenih slojeva, kulturna sfera više civilizacije evropske, iz čijega inventara stalno, i u prošlosti i danas silazi sad ovaj sad

10. Lire, li(je)rice iz Dalmacije (Slano kod Dubrovnika, Dol na Hvaru, Blato na Korčuli, Hvar).¹

onaj element niže, u seljačke slojeve, tu se odomaćuje, prema prilikama i preinačuje, i postaje zapravo seljački, dakle etnografski element — »kulturni sediment«. Takvih se kulturnih sedimenta staložilo podosta i u etnografiji Hrvata, što iz starijih, što iz novijih vremena — da se i ne govori o onim novijima, koji su u doba sve jačega niveliranja evropskoga stanovništva našli i u našega seljaka plodno tlo kao produkti industrije, velikoga obrta i uopće t. zv. gradske kulture. Oni su elementi prelazili — redovno lagano — ili direktno od same »gospode« primani ili posredstvom grada i trgovine. I dio seljačke kulture podvržen je modi, i upravo je dio kulturnih sedimenta ulazio u narod kao predmet seljačke mode (napose u odijevanju i nakitu). Kako nije na čitavom hrvatskom teritoriju ni sama gospodska i gradska kultura bila svuda ista i jednolična, opaža se odraz toga i u etnografskim slojevima, kuda se taložila. Bez obzira na najnovija vremena, kada su tako lako vidljivi pojavi ove vrste kulturne penetracije sela (tako sve jače prevladavanje gradske nošnje na selu u muškaraca pa i u žena — kupovne »dućanske«

¹ Iz zbirke Hrv. Etnografi. muzeja u Zagrebu.

kulture šarenih rubaca, ogrtača, kaputa, cipela i t. d. i t. d. sve do sitnoga toaletnog pribora, zatim gradnje i podjele kuće i njihova namještaja gradskih ili polugradskih stolarskih forma, kuhinjskog kupovnog pribora, vrsta i priredbe jela, napose svetačnih — gradskih kolača, pečenja i t. d., naposljetku i nekih gradskih običaja, načina života, socijalnih odnosa i nazora) — bez obzira na sve ovo najmlađe, može se pojaviti ove kategorije naći i u starijim vremenima.

Tako ima među narodnim nošnjama i nakitom, naročito u krajevima bliže srednjeevropskoj ili mediteranskoj civilizaciji, pored starih domaćih ili iz okolnih etnografskih regija primljenih elemenata i takvih, koji su samo seljačko izdanje nekadašnjih gospodskih, gradskih nošnja i nakita. Takva je u spomenutim krajevima na pr. aplikacija čipaka na odjevnim komadima (košulje, rubovi marama i dr.), upotreba osobitih finijih tkanina, nošenje papuča, neki stari već iščezli oblici šešira, pa neke forme frizure, brade i brkova prema gospodsko-gradskim uzorima, da se i ne govori kako je prstenje, naušnice, orukvice jednim vidnim dijelom iz istoga vrela.

Iz tih je vrela i po koja crta načina saobraćaja u narodu (na pr. tituliranje s »vi« — koje se susreće samo u krajevima, bližima evropskoj civilizaciji), pa i u običajima po koji detalj. Nisu na posljednjem mjestu ni tvorevine narodne literature — među tima ih ima, koje su izvorno plodovi literarni pa zašli negdje u narod, popularizirali se i raširili zbog svoje forme ili sadržine, koja je harmonirala bilo u čemu s duhom narodnih tradicija ove vrste. Takvih ima na pr. podosta pjesama, lirskih i pripovjednih, pa legenda i srodnih tvorba, koje su prelazile u narod što usmenim putem, što različnim (pučkim) knjižicama, koje su se rado gutale. To se zbilo na pr. s legendom o Lenori, koja ima nekoliko svojih »pučkih« redakcija i u Hrvata, tako su prešle i neke umjetne pjesme starih dalmatinskih literata u narod i do danas se još po koja održala, a i legende, što su ih crkvena lica, svećenici i fratri, upotrebljavali u svojim propovijedima ili štampanim knjigama, nerijetko zaostaju dugo u narodu i postaju njegova tradicija, kako se, za primjer, zbilo s pričom o rajskoj ptici (štampana je u poznatoj knjizi bosansko-hercegovačkog franjevačkog Matije Divkovića »Razlike besjede svrhu evanđelja nedjeljnih« iz g. 1616.).

A kako su ove posljednje spomenute tvorevine iz krugova više civilizacije salazile u narod, tako se to događalo i u području ostale umjetnosti. I nešto melodija prima s tijekom stoljeća narod na ovaj način pa i muzičkih instrumenata (takvi su u sjevernih Hrvata gudački instrumenti, violina i mali kontrabas), no povodi se za višom umjetnošću dosta i u svojim ornamentalnim tvorbama, kako mogu da dokažu različni tekstilni ukrasi u netom spomenutim krajevima, koji odrazuju evidentno forme baroknih tvorevina, a slično se može zamijetiti i kod drvenih radova.

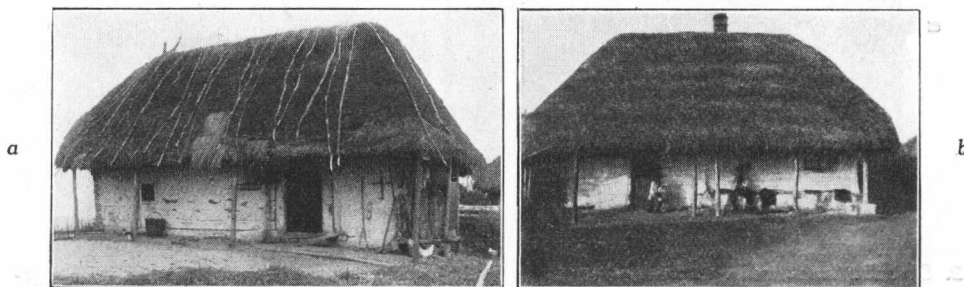
Uzora je za ovakove svoje tvorbe, ne samo u rečenim krajevima, nego i drugdje, nalazio još najviše u crkvama i kapelama. — I tim je dotaknuto još jedno vrelo, koje se u svezi s dosele rečenim mora zasebno naglasiti kao vrelo različitih »onarodnjelih« elemenata — katolička crkva i njezine tvorbe, iz koje ima opet cio niz sedimenata u narodu, u duševnom njegovu životu i u umjetničkoj tvorbi. Netom je već i navedeno tome nekoliko primjera, ali bi ih se moglo navesti još i u običajima u svezi s religijskim životom, s obredima i blagdanima.

Prikazani su dosele različni elementi narodnog života i kulture Hrvata grupirani prema kulturnoj njihovoj provenijenciji u neko 7 i više

kulturnih sfera, koje su utjecale na Hrvate u njihovoj postojbini i predavale im sad ovo sad ono kulturno dobro sve tamo od vremena njihova doseljenja na jug do danas. Kako je već naprijed rečeno, te elemente od najveće česti sami njihovi današnji nosioci, Hrvati seljaci, drže i osjećaju za svoje, i ako oni po svom pravom podrijetlu nisu specifično hrvatski.

Međutim prema cijeloj ovoj nimalo beznačajnoj ili brojem elemenata malenoj grupi stoji ipak na drugoj strani jedna sama, a ipak bez sumnje veća, kudikamo brojnija i markantno obilježena grupa onih, koje su Hrvati donijeli već ovamo u novu postojbinu iz svoje sjeverne domovine. Mogu se nazvati prahrvatskima (dotično praslavenskim a, jer su bili osim davnim Hrvatima zajednički od veće česti i ostalim praslavenskim plemenima). To su pojavi, koje ćemo i danas (ili bar u starini) naći u jednaku ili analognu obliku i u etnografiji drugih Slavena. — Broj im je razmjerno velik, kako u materijalnoj tako i u duševnoj i socijalnoj kulturi — i ovaj se pregled stoga mora ovdje gotovo još većma ograničiti, na same značajnije ili instruktivnije pojave.

Jedna je izrazita prahrvatska baština u današnjih seljaka Hrvata, koji imaju drvene građe na raspolaganju, *drvena kuća*, građena od greda (brvana), pokrita slamom, s uglovima, gdje unakrštene grede jedna preko

1. Drvene kuće sa slamnim krovom i pristreškom sa stupovima — iz Hrv. Zagorja, Bistra (a) i maloruska iz poltavuske gubernije (b).¹

druge presežu i tako izilazi ugao neravan (sl. 11.). I pojedini u konstrukciji takve kuće, njena krova i ostaloga velikim su dijelom po nazivu i formi svojoj prahrvatske (*vijenac*, *sljeme*, *rožnici*, *streha* itd.). I nisko otvoreno ognjište u svojoj najelementarnijoj formi također je takvo, pa jama za pepeo uz nj.

U odjeći, koja je bila kroz duga stoljeća možda još najviše izvrgnuta promjenama i jakim utjecajima sa svih strana, održalo se ipak još nešto do danas u glavnom onako, kako je bilo u Prahrvata. Tako su se pouzdano ogrtali *kožusi*, i jamačno su današnji prostiji kožusi seljaka u Bosni, Lici najbliži onima predaka (o forma i ukrasu savršenijih naših kožuha v. još i *sprijeda*). Opasivanje tkanim pojasima (*tkanica*), također je prahrvatska (resp. općenija praslavenska) tradicija; tako i ženske košulje, koje su ujedno i oplećak i skuti, u jednom komadu (kako ih još imaju

¹ a) prema fotografiji u Hrv. Etnogr. muzeju u Zagrebu — b) prema Zelenin Dm. *Russische (ostslavische) Volkskunde* (Berlin, 1927.) str. 262.

ograničeno seljanke u zapadnoj Hrvatskoj a napose u Dalmaciji pa Bosni), zatim omotavanje nogu obojcima i druge neke.

No zato se u čitavom svom obilju pokazuju prahrvatske očuvane tradicije u narodnoj tehnologiji, rukotvorstvu pa i u samim rukotvorinama. — Jedna od najizrazitijih davnih hrvatskih vještina — tkanje — s pomoćnim tehnološkim poslovima očuvana je u cijeloj svojoj izvornoj biti, spravama, terminologiji, i tek se ovdje ili ondje što usavršila do posljednjih vremena, što promijenila koju tu pojedinost. Tako se u glavnom prahrvatsko stanje održava i danas u cijeloj proceduri preradbe prediva do gotove osnove: i močenje konoplje i sama osobito udešena močila na mirnijoj vodi, i način predenja s pomoću preslice i vretena (nekada oteščana prstenastim prešljenima), i sukanje užeta od kudjelje s pomoću osobite drvene kuke, namotavanje prede na rašljastim motovilima i vitlovima, snovanje osnove na klinovima u kućnom zidu (ili inače kako

12. Obradba lana: trenje trlicama, grebenanje grebenom i predenje — zap. Hrvatska, Draganići (a) — trenje lana u volinjskom Poljesju (b).¹

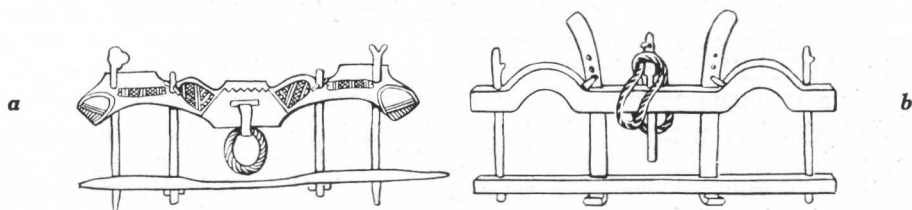
pozabadanima) i cijeli postupak pri tome snovanju (brojenje i mjerenje osnove, ukrštanje pramenova i t. d.). Najmarkantnija, gotovo sa svim svojim pojedinim sastavinama prahrvatska tradicionalna sprava svakako je tkalački stan — onaj, koji se nahodi u krajevima izuzimajući sjeverozapadnu Hrvatsku. Može se točno utvrditi po nomenklaturi toga našega tipa krosana (tara, stativa, prema, razboj — prahrvatsko je ime pouzdano krosna, a možda je i još koje od navedenih), koji su i kakvi otprilike njegovi sastavni dijelovi, koje i sada ima još iz onih vremena. Analogno tome prastara je i upotreba sasvim prostoga drvenog stanića — kao rešetke, za tkanje uskih trakova (tkanica). Dakako, da s tim u svezi i mnogo štošta u tehnici pa izvedbi ukrasa datira također iz onoga doba (bez sumnje različni detalji u geometrijskim i geometriziranim tkalačkim ukrasima).

Područje, u kome se također održalo u naših seljaka vrlo žilavo i obilato ovakvih najstarijih elemenata, jesu različne forme gospodarenja

¹ a) prema fotografiji u Hrv. Etnografskom muzeju u Zagrebu — b) prema Kyrle G.: Siedlungs- und Volkskundliches aus dem wolhynischen Poljesie (Mitt. der anthrop. Ges. in Wien, XLVIII — 1918), str. 137.

i gospodarskih sprava. Već sama najprostija ratarska sprava — ralo, kako ga seljaci i danas još obilato upotrebljavaju u siromašnijim, napose krškim krajevima, u bitnom je ono, kakvim su se služili i u svojoj prado-
 movini (i ako su bez sumnje naišli na nešto slično i u starosjedilaca, koje su zatekli na jugu kod doseljenja). Ali i drveni plug, koliko ga još danas upotrebljavaju (rijetko) u glavnom je također onakav, kakvim su se služili onda (gvozden je bio samo lemeš i crtalo ili nož pred njim). Prahrvatski je još danas i tip jarma, koji se nahodi u sjevernim hrvatskim zemljama, a sastoji se od dvije paralelne potanje grede s teljizima i šipkama — kakav je upravo jednak još danas i ruski, poljski, češki i slovački analogni tip jarma (sl. 13.).

I među manjim spravama i pomagalicama ima takvih posve nedvoumno utvrđenih prahrvatskih starina: vile, grablje, tip mlata (cijepa), kojemu su oba dijela jednostavno vezana remenom, stupe za

13. Jarmovi s teljizima i šipkama: iz hrv. Zagorja, Zlatar (b) i Ukrajine (a).¹

mrvljenje žita i sličnog, ručni mlin — žrvanj, koji će se naći kako u Zagorju, tako i u Primorju pa u Bosni; zatim način sadijevanja sijena u kupastim (svuda običnim) oblicima stoga, isto tako i način sadijevanja žita u klasu na polju osobitim načinom (krstine, s pomoću motke), vijanje žita na vjetru i mnogo drugih pojedinosti i pomagala pri ratarstvu i ostaloj s njim vezanoj ekonomiji. — U stočarstvu, koje općenito ima mnogo manji inventar sprava, poslova i zahvata može se ipak gdješto utvrditi kao prahrvatsko: tako praksa jalovljenja (skopljenja) domaćega blaga, preradba mlijeka u kiselo mlijeko, sir (s pomoću osobito preparirane sadržine telećeg želuca), maslac i maslo, upotreba sirutke za piće. — Uza to ima i narodno naše pčelarstvo ovakvih tradicija, tako na pr. osim prakse sa hvatanjem novoga roja uz pomoć različitih što praktičnih što magičnih zahvata (mamljenje osobitim formulama, kropljenje vodom i t. d.) još i tip košnice, koji se pravi od izdubena (izagnjila) debela ili od drvene kore kao uspravan tuljac.

No nema sumnje da se još više ovih drevnih tradicija neobičnom žilavošću čuva u lov i ribolovu, njihovim spravama i praksi. To je cio niz zamka, prugla, stupica (na pr. takovih, kod kojih se malim pomakom méke automatski poremeti sistem poluga i klinova pa životinja bude uhvaćena ili prignječena teškim predmetom), u ribarstvu tipovi mreža kao što je sak, vrša (pletana od šiblja), pa i drugi najprostiji oblici ribarskih mreža i naprava s udicama a uza to i vještačko pravljenje jazova na vodama. Takav je nad svaku sumnju i danas još na povećim vodama u nekim krajevima upotrebljavani starodrevni

¹ a) prema Волковъ Θ.: Этнографическія особенности украинскаго народа (Укр. народъ в его прошломъ и настоящемъ II. Скт. Петербг. 1916), s. 469. — b) prema modelu u Hrv. Etnografskom muzeju u Zagrebu. — Crtež Z. Sertić.

čun, izduben sav od jednoga debla (monoksil) — a takav se danas jednak može naći među slavenskim srodnicima još i u Rusa, Poljaka i drugdje u južnih Slavena.

Kako se jasno vidi, u području narodne ekonomije i njezina tehnološkog inventara ima upravo sva sila sitnih i krupnih pojedinosti ove vrste — ovdje ih je naveden tek sasvim ograničen broj. U svezi s tim zavređuju da se napomenu i neka značajna jela i pića. Kao u davna vremena u zakarpatskoj domovini, poput ostale tamošnje slavenske braće, davni su se Hrvati obilno hranili žitnim kašama, pa se to, i ako u smanjenoj mjeri, održavalo dugo i žilavo sve do novih vremena. Napose se isticala i u nas u starija vremena prosenana hrana (što u obliku hljeba — prosenice, što u obliku kaše — jagla).

Od pića na prvom je mjestu da se napomene dobro poznata medovina (medica), gotovo već legendarno slavensko piće od provrela razvodnjenog meda, što ga danas još hrvatski seljak nekih dijelova Hrvatske i Slavonije rado užije; vino, i ako su se Hrvati po svemu zaključujući s njim vrlo davno upoznali, ipak je k njima kao i k ostalim Slavenima u davna vremena došlo nekim posredstvom iz rimske kulture.

Jednako kao u materijalnoj kulturi ima i u duševnoj kulturi, običajima, umjetnosti, vjerovanjima, pa socijalnim i pravnim odnosima još sva sila održanih prahrvatskih elemenata, kojih je, što dublje u prošlost, bilo sve više još živih.

Među socijalnim odnosima bila bi na prvom mjestu zadruge i zadrugni život da se istakne kao jedan od najznačajnijih socijalnih pojava, još i danas pored svega rapidnoga raspadanja zadruga održan u svojim tradicionalnim formama. — Po svim znacima zaključujući ona je doista praslavenska — prahrvatska, i ako treba dodati, da ima mišljenja, da zadruga nije tako star socijalni pojav, nego mlađi, nastao tek iza doseljenja na jug. No svakako su bitna obilježja zadrugnog života i odnosa u Hrvata vrlo stara, ako sve i nije upravo prahrvatsko. Odnosi unutar porodice, a tako i rodbinstvo i rodbinski nazivi s tim u svezi nad svaku su sumnju drevne tradicije. Dalja jedna stara socijalno-pravna tradicija bila je i vražda ili krvna osveta, danas u Hrvata jedva još lokalno zapretana pod pepelom novih vremena, a tako i otmica djevojke, još do posljednjih vremena u običaju gdje gdje u južnijim krajevima. Cio mali kodeks pravnih narodnih običaja, davna djedovska baština, mogao bi se sastaviti iz svega onoga, što je već danas poznato i proučeno na ovom području. I sprega (ili suvez) — pomoć u teglećem blagu i ostalomu kod gospodarskih poslova, što dogovorno jedan drugome pružaju kroz godinu dana ili dulje dvojica seljaka, i davni način presuđivanja prestupaka, narodni sud, rotni suci ili porota, svoje vrste zaklinjanje suncem, zaključivanje kupnje, primopredaje i sličnoga aktom okretanja naoposun (t. j. u smjeru prividnoga kretanja sunca — redovno 3 puta, tako na pr. kod svadbe, gdje mladoženja takvim aktom prima mladenku pod svoju vlast) i mnogi drugi krupniji i sitniji narodni pravni običaji i tradicionalni odnosi idu u ovaj red.

Među ostalim neobično brojnim i na svakom koraku variranim običajima ističu se kao prahrvatske tradicije naročito značajne pojedinosti svadbenih običaja, pretežno i danas općene na hrvatskom etnografskom području. Osim već spomenute otmice, koja je u starini bila jedna od forma dobivanja nevjeste, tradicijom posvećena, zavređuju da

se ovdje napomenu oni današnji izbljedjeli, rudimentarni zaostaci neka-
dašnjih otmica, i u krajevima gdje ih davno već nema — među tima
različne zapreke, što ih momci stavljaju svatovima, a napose običaj, da
ukučani mladenku drže sakrivenu, kad svatovi po nju dolaze i tek iza
dulje, danas dakako svuda fingirane prepirke, bude dovedena; zatim običaj,
da joj se u krilo stavi dijete (redovno dječak — ili da bar sjedne na
njezinu škrinju s opremom — po samom narodnom tumačenju zbog
rodnosti); da u kući mladenčevoj nevjesta prvi put izvrši neke poslove ili
bar obađe osobite prostorije ili predmete, u prvom redu ognjište; dalje
običaji, da se mladenci posipaju žitom, da se mladenka (gdjegdje i drugi
neki svatovi) okrenu, redovno tri puta, na osobit način, kako je netom gore
rečeno, da mladenka ujutro iza svadbe umiva ruke svatovima — i cio
niz drugih iz ovoga ciklusa običaja, koji su se svi bili sasvim pouzdano
vršili pri davnoj hrvatskoj (i uopće praslavenskoj) seoskoj svadbi. —
I kod p o r o d n i h običaja i običaja s malom djecom ima dosta takvih
potankosti kao što je na pr. nastojanje, na različne načine, da porodilja
bude od svih ostalih izolirana (u kutu, iza zastora, plahte i slič.); da joj
rodbina i znanci nose osobita neka jela — stara je tradicija među
ovima žitna kaša; da određeno vrijeme ne izlazi iz kuće ili sa kućišta
(obično 30 ili 40 dana — s obrazloženjem, da je nečista). Na mjestu je, da
se u savezu s ovim napomene isto tako staro vjerovanje u s u d e n i c e
(ili r o d e n i c e), koje kod poroda određuju sudbinu. — Napokon i p o g r e b n i
običaji i vjerovanja daju jednako obilan inventar prahrvatskih
tradicija. Takvo je na pr. izlijevanje vode za iznesenim lijesom, zatim kod
te prilike (danas već najviše zaboravljeno) klanje kokota, izvrtanje
namještaja u kući ili dijelova odjeće na sebi. Bez sumnje su takve i
običajne naricaljke za pokojnikom pa goštenje iza pogreba. — Straho-
počitanje prema pokojnicima manifestira mnogo još ovakvih drevnih
pojedivosti: poštivanje kućnoga prağa (kao sijela duša pokojnika — u
velikoj davnini su se pokopavali i pod kućom resp. prağom), posebiti običaji
o danima, koji su namijenjeni pokojnicima — tako napose o badnjaku —
užizanje svijeće, prostiranje slame i ležanje na njoj na tlu (danas većinom
samo djeca), hranjenje osobitim obligatnim jelima, koja su i u drugih
naroda, napose u starini, značajna pri kultu pokojnika: med, šljive,
orasi, grah.

Tim se već zašlo i u područje narodnih ročnih (godišnjih) običaja,
među kojima još najviše starih hrvatskih elemenata sadrži ciklus običaja
b o ž i ć n i h. I ako upravo neki od markantnijih nisu prahrvatski (na pr.
negda u Hrvata mnogo više rašireno paljenje badnjaka, zatim kićenje
crnogorične grane ili pače stabalca, i drugi neki detalji) ipak ih je velik
dio takav, a značenje njihovo što u svezi s kultom pokojnika (badnje veče
je izrazito pokojničko veče), što u svezi s davnim posve već izbrisanim
solarnim (i lunarnim) vjerovanjima i nazorima. Prastar je i značajan
običaj ovoga ciklusa: k o l e d a, koji je danas u Hrvata ograničen na
neke ostatke u zapadnim krajevima a sastoji se u obilaženju selom (skup
dječaka), pjevanju osobitih »koledskih« pjesama i sabiranju poklona za
to; kolede su Hrvati poznavali još prije doseljenja na jug, ali su već
tada bar djelomice rimskoga izvora, kakvo je i samo ime njihovo (prema
lat. c a l e n d a e).

Isto je tako i u ciklusu p r o l j e t n i h običaja, grupiranih u glavnom
oko Uskrsa: običajno paljenje vatara (u noći od velike subote na Uskrs),

kojima se još pripisuje gdje gdje i izvjesna magična odbojna moć, zatim šibanje — (koje se inače vrši i u drugim nekim zgodama — na pr. na dan nevine dječice — ali svagda s izvornim starim značenjem i tendencijom pomlađivanja dotično prenošenja vitalnosti sa svježega pruca na čovjeka), a po svojoj prilici i šaranje uskrasnih jaja.

Običaji vezani uz određeno vrijeme a s gospodarskom pozadinom sadrže također još obilno ovih najstarijih tradicija: takvo je od običaja pri žetvi ostavljanje posljednje rukoveti žita nepožeta na polju, pletenje vijenca o dožetvi, i drugi. I do samih sitnica u običajima mogu se tradicije ovoga najstarijeg sloja obilno raskrivati.

Više se prahrvatskih tradicija može utvrditi među vjеровanjima, magijom i gatanjem, jer su upravo i stara slavenska vjerovanja bolje poznata. Pače i iz same mitologije ima po koji i ako sasvim oskudan ostatak — takav je jamačno perunika (u juž. Dalmaciji ima značajno ime bogiša) upućujući na inače bez traga iščezli kult Peruna; iz demonologije su tu suđenice, vukodlaci, vještiće; zatim pojavi poštivanja životinja: kućne zmije (čuvarkuće, blazne), žabe, lasice i t. d. pa neka vjerovanja o suncu, mjesecu i zvijezdama, dugi i t. d. (sunce o ljetnom ekvinokciju tri puta poskoči, mjesec u opadanju biva izjedan, i dr.). Ovamo pripadaju i vjerovanja o zlu oku i mogućnosti uricanja, o magičkom nanošenju štete (na polju, mlijeku u krava i dr.) a s tim onda u unutrašnjoj svezi i štošta u samoj praksi čaranja (bajanja) i pučkoj medicini. Iz ovoga posljednjeg područja može se za primjer navesti praksa provlačenja bolesnika kroz bilo kakav prirodni prolaz ili otvor (procjep u kakvom stablu, kroz šupalj kamen, vučje ralje i slič.), da se bolest prenese tim na dotični objekt, a ne bi trebalo ni istaći, da je i štošta ispravno u pučkom liječenju, napose u travarstvu, također prahrvatsko — upravo još i mnogo starije i općenitije.

Jedva bi trebalo naglašivati iza svega rečenoga, kako i narodna umjetnost u svim svojim granama čuva dosta velik broj istih davnih elemenata. U umjetnosti likovnoj ističu se dakako u ornamentici, bilo to u ornamentalnim uzorcima tkalačkim, napose onima tehnički jednostavnijima, geometrijskoga ili geometrizirana karaktera, bilo u ornamentici drvenoj (cik-cak linije, plohe jednostavno iscrtkane rovašenim crtama, rozete i dr.) — kako se to većim dijelom posve analogno može naći i među tvorbama ove vrste u ostalih slavenskih naroda. Vjerojatno je, da se i u prostijem ukrasu lončarskih produkata narodnih čuva štošta, što pripada istom sloju starih tradicija.

Za muzičko blago treba reći, da je prosta i jasna ritmika većega dijela hrvatskih narodnih melodija i pretežno logična njihova arhitektura opstojala već u doba prije doseljenja, dakle da je tradicija, koja ovdje treba da se zabilježi; za melodiku čini se, da će se moći u glavnom to isto reći, bar za pretežan dio (općene jednostavnije melodije — izuzimajući kompliciranije tvorbe, pa lokalno ograničene izuzetne forme, v. o takvima nešto sprijeda); u pogledu tonaliteta ne će biti lako odlučiti, da li su Hrvati sa sobom donijeli na jug diatoniku već s razvitim jasnim dur-i mol-karakterom, dotično ostalim starim tipovima ljestvica, ili su to bile samo ljestvice s opsegom do neko pet tonova, još eventualno s »neutralnom« tercom — no ne će biti sumnje, da je sama diatonika bila fiksirana. Svjedoče o tom indirektno i neki narodni muzički instrumenti, među kojima ih ima pouzdano prahrvatskih — praslavenskih: dude (gajde) —

analogne onima u ostalih Slavena, svirale oblika frule sa zaklišenim dulcem (jednostavne, dok dvojnice našeg tipa nisu sigurno utvrđene kao prastare), tipovi truba od savijene drvene kore, da se ne govori o najprimitivnijim predmetima ove vrste: rogovima, manjim sviralicama od kore i sl. Oni od tih prahrvatskih instrumenata, koji su udešeni da mogu izvoditi ljestvice tonova, makar i koliko za naše uho često neshvatljive ili neizgladene (a to u prvom redu zbog nejednolične izradbe instrumenata i nepoznavanja tehničke i akustičke strane građe instrumenata) — dokazuju ipak egzistenciju osjećaja za dijatoniku i prema tome njezinu tradiciju u današnjih Hrvata kao vrlo staru.

Među produktima tako obilne grane umjetničke tvorbe, kakva je poezija u najširem značenju ove riječi, može se govoriti ipak samo o nekima kao sigurno prahrvatskima. Među ove pripadaju pretežno pjesme, vezane uz neke običaje jednake starine, dakle obredne, ali se i tu da malo konkretno utvrditi; u najboljem slučaju pojedinačni sitniji lirski poetski motivi, koji se jednako vraćaju u lirskoj poeziji različitih slavenskih naroda. Jednako se tako može pokazati, kako i mnoga pojedinost u hrvatskim narodnim pjesničkim rekvizitama, frazeologiji, epitetima, poredbama ima svoj korijen u praotaca iz zakarpatske domovine. Slično je kao s pjevanom poezijom i s motivima pripovjedačkim pa poslovicama, zašonatkama i ostalom sitnijom poezijom. Za neke se pripovjedačke motive drži s razlogom, da su pače davni zajednički indoevropski, pa su prema tome dakako i praslavenski i prahrvatski (na pr. motiv o zmiji mladoženji). Među poslovicama, zašonatkama i ostalim manjim tvorbama mogu se konstatirati također brojne potpune analogije u sadržini i u formi prema istima takvim u ostalom slavenskom folkloru, pa ima razloga držati, da i mnoge od tih u Hrvata imaju svoje početke u davnoj slavenskoj zajednici. — Međutim upravo poezija svih vrsta poput još nekih grana života i kulture lakše se mijenja, nove tvorbe prevladavaju, a stare lako padaju u zaborav (isp. slično u nošnji i nakitu).

Ne mogu se na kraju mimoići ni sve one novotvorine, koje se u narodnom blagu, u običajima, životu, tehnologiji, imaju da pripišu Hrvatima samim — t. j. tvorbe, kojima su s tijekom vremena bilo samostalno evoluirali, usavršavali ili dopunjali neki svoj kulturni elemenat, bilo stvarali samostalno ovu ili onu pojedinost. Dešavalo se to dakako — kao u svim ovakvim slučajevima — lokalno, pa ili ostalo lokalno ograničeno, pače sporadično, ili se proširilo i dalje. Takvih novotarija ima najviše u onim kategorijama etnografskim, gdje je i tvorna sloboda najveća: u umijeću dekorativnom (razvijanje ornamentalnih motiva, u drvetu, koži, tkanju, napose u vezivu — dovoljno svjedoči samo ogled onih nebrojenih varijacija, evolutivnih putova, pače i deformacija temeljnih vezilačkih motiva na pr. posavačkih, dalmatinskih i drugih), u poeziji stihom i prozom (varijacija i samostalno kreiranje upletanih, obično sporednih motiva i detalja), u muzici, u plesovima i igrama, zatim u sastavu nošnje. Manje ih ima među drugim kulturnim dobrima, napose onima, koja su u svojim formama ili upotrebi bilo čim vezana (gospodarsko oruđe, tehnološki radovi i t. d.). No ni tu nema potpune tvorne sterilnosti, nego se štošta elementarno ili od drugud primljeno preuđešava, adaptira sad prema klimatskim prilikama, tlu, prirodnoj okolini i drugim jačim faktorima i tako stvaraju jednom naglo drugi put postepeno novotvorine. Pače te zavise i o temperamentu i psihičkim kvalitetama, da se

i ne govori o faktorima socijalne prirode. Iskustvo i domišljaj stvorih i u etnografiji Hrvata cio niz novotvorina, ma i samo u obliku usavršenja (na pr. među domišljato konstruiranim lovskim spravama). I ako dakle sve te novotvorine ne sačinjavaju jezgru, bitno u etnografskom inventaru Hrvata, susreću se ipak gotovo na svakom koraku kao pratilice osnovnih etnografskih pojava.

Na završetku cijeloga ovog pregleda potrebno je napomenuti još jedno: pored svih bilo sumarno bilo pojedinačno ovdje navedenih etnografskih elemenata a s obzirom na njihovu kulturnu pripadnost i izvor, i pored svih onih nebrojenih ovdje izrično ne napomenutih, kojima su pripadnost i izvor poznati, ima ih i takvih, za koje se danas još ne može kazati, odakle su ovdje u Hrvata, ili nema još siguran putokaz, gdje treba

14. Škrinje (za ruho), od sama drva — sarkofagu sličnih oblika — iz Slavonije.¹

da im se traži izvor. Takav je na pr. u sjevernih Hrvata dosta još upotrebljavani osobiti tip škrinje, sastavljene od užlijebljenih dasaka redovno bez ikakvih gvozdениh dijelova, s pokrovom u pravilu sedlastim, a na njegovim uglovima s izbočcima ili rogovima — tako da mnoge ovakve škrinje živo sjećaju na rimske sarkofage. Ima ih jednakih i u Italiji, istočnom dijelu Balkana, Slovačkoj, u Baska u Pirenejima, u nordijskim zemljama, u Švajcarskoj — pa kao da su neki panevropski element, kome pravi izvor nije još jasan. Slično nije eruiran izvor na pr. ni našim starinskim drvenim bravama s osobitim mehanizmom klinova i drvenim ključem (koje mogu biti i rimskoga i staroga slavenskog izvora), zatim različnim tehnološkim radovima (na pr. nekim tkalačkim i vezilačkim tehnikama: posavačkom »vutlaku« — tkanju s rupicama, tkanju s daščicama, »na zijev« i t. d.); nije jasno ni podrijetlo valovitih linija kao ukrasa lončarskih produkata primitivnijih tipova (može biti opet i rimskoga, paleobalkanskoga ali prema današnjem stanju nauke i staroga slavenskog izvora), pa osobita ornamentalnog lika sa šarenih jaja — svastike, krsta s kukama (koji se na pisanicama u srodnim oblicima može naći i na mađžarskim i rumunskim, no najobilnije na maloruskim pa poljskim šarenim jajima). A tako je i s brojnim pojavima duševnih tvorba. Uza sve to, što takvih primjera ima dobar broj, omogućuju svi oni drugi, kojima je izvor jasan ili bar vjerojatno pronađen, da se stvori približna slika strukture etnografije Hrvata, kako je u

¹ Iz zbirke Hrv. Etnografskog muzeja u Zagrebu.

najkraćim crtama pokušano da se ovdje razvije, da se pokažu njena vrela, faktori, koji su na nju utjecali, kulturne sfere, s kojima se dodiruje i se dodirivala, te tim dobije i pogled u njenu genezu.

I ako su u ovom sumarnom ogledu nešto jače i separatno akcentuirane pojedine kulturne sfere, s kojima dolazi u dodir hrvatska etnografska sfera i vrši se izmjena kulturnih dobara, ipak se na kraju mora naglasiti, da se kulturni inventar etnografije Hrvata ne može zato držati za neki konglomerat bez nutarnje veze, sa slučajno posvuda razbacanim kulturnim elementima najrazličnije provenijencije. Prvo stoga, što su se izmjena dobara s većim dijelom prikazanih kulturnih sfera i njihovi utjecaji ovamo vršili i vidno odrazili u glavnom na dodirnim zonama, a slabiji su ili se posve gube udaljujući se odatle — nisu dakle u potpunom smislu općeno rašireni. A drugo stoga, što pored svih tih i perifernih i općenitijih slojeva, zajedničkih s drugim kulturama izvan hrvatskog područja, svuda bez izuzetka probija najjače i najvidnije temeljni tradicionalni sloj prahrvatskih etnografskih elemenata kao dominantna, koja sve veže u jednu cjelinu i održava se živo i mimo geografskih, prirodnih i uopće životnih, političkih i ostalih razlika među pojedinim područjima, koja su Hrvati zauzeli.

Résumé. L'auteur (professeur d'ethnologie à l'Université de Zagreb) nous donne, après une introduction sur l'essence et la signification de la représentation génétique des individus ethnographiques, une brève analyse de l'ethnographie des Croates. Il nous montre sa structure en prenant égard à la succession à la répartition territoriale des diverses couches ou bien zones, il montre aussi les milieux civilisateurs, d'où venaient des influences extérieures d'un caractère ethnographique.

Comme la plus vieille couche générale il démontre la vieille croate, proto-croate (dans son essence aussi la vieille slave) dans toutes les traditions qui se sont conservées de l'époque antérieure à la migration des Croates au sud et qui se trouvent représentées dans toutes les catégories de la vie et de la civilisation (maisons en bois, poutres, avec le toit de paille; les instruments élémentaires d'agriculture: araire, méthodes de chasse; coutumes: de Noël, du printemps, des noces, à l'occasion de la naissance, de la mort, de la moisson etc.; formes de la vie sociale: très vraisemblablement la vie en commun des familles »zadruga«, droit coutumier, art décoratif populaire, certaines formes de poésie et de musique). Cette couche est presque plus abondante en éléments que toutes les autres, prises ensemble, plus tenace en traditions que n'importe laquelle, plus jeune qu'elle même.

Vient ensuite en considération pour les Croates, relativement plus jeunes, la couche paléobalkanique: éléments de la civilisation des indigènes des Balkans jusqu'à l'arrivée des Croates (»bounié« bâtiments primitifs: petites maisons rondes en pierres à »coupole«, cuvettes spéciales pour cuire »pekvé«, très vraisemblablement le très vieux tatouage etc.).

Une partie des éléments paléobalkaniques sont en même temps aussi des éléments méditerranéens (certaine quenouille, flûte double (»diplé«), la culture de l'olive et les appareils a'y rattachant).

L'auteur souligne ensuite assez de traces du milieu romain (la façon de bâtir et d'arranger les maisons, lampes romaines, les influences de la poterie, — moeurs, les restes des saturnales etc.). Enfin viennent les influences italiennes plus jeunes avec les influences les plus recentes: les influences italiennes (vêtement, chaussure, parure etc., surtout l'influence de Venise). Tout cet ensemble des couches et des influences regarde, en premier lieu, la zone adriatique, mais il pénètre aussi plus profondément dans l'intérieur du pays croate.

Vers le nord-ouest les liaisons avec la zone alpine sont visibles (manteau en herbe, protégeant contre la pluie, figurines votives en cire, moeurs etc.). — Vers le nord-est les Croates viennent en contact avec le milieu madjar ou bien panono-madjar (vêtements, parures, cuisine etc.). — Très remarquable et à part vient la zone

turcque (turco-orientale, avec une couche plus vieille des éléments orientaux de l'époque antérieure à l'invasion turcque). Cette couche comprend d'une façon intense les Croates musulmans, et, d'une façon médiate, à travers eux une grande partie des catholiques (chez les musulmans c'est le milieu presque complètement turc: architecture, arrangement des maisons, vie sociale et religieuse, le boire et le manger, coutumes des noces et autres, magie; chez les catholiques: la basse table ronde par ex., ou les parties du vêtement, armes, métallurgie etc.).

Après nous avoir donné quelques exemples des éléments importés sporadiquement des milieux plus lointains (lyre — instrument à corde d'origine grecque, quelque produits textiles slovaques), l'auteur souligne l'importance des »sédiments« des milieux plus élevés de la société, des villes (et il y ajoute les éléments d'origine ecclésiastique): dans la poésie, la musique populaire, les moeurs, surtout dans les costumes et l'art décoratif. A côté d'un nombre insignifiant des éléments spécifique serbes, il y aussi des créations originales au cours des siècles.

A la fin, l'auteur mentionne les éléments de l'ethnographie des Croates, dont on n'a pas réussi jusqu'ici de trouver de trace sûre de provenance (par ex. certaines caisses caractéristiques, répandues presque dans toute l'Europe, la »svastika« — croix gammée sur les oeufs de Pâques etc.).